

HEILPRIN MIHÁLY, AZ 1848–1849-ES MAGYAR SZABADSÁGHARC ELFELEJTETT KÖLTŐJE

CSAPLÁROS ISTVÁN

Hammeréknak emlékül 1944–1945-re

A lengyelországi Piotrkówból szüleivel 1842-ben Magyarországra költözött, s éppen 100 éve elhunyt Heilprin Mihály az első névvel is ismert magyarzsidó költő.¹ Négyévi itteni tartózkodás után írja első versét magyarul *Zsidó kördal* címmel, majd a magyar forradalom első napjaiban a *Nemzeti órdalt* és rövidesen utána a *Kaszához, ki magyar* című mozgósító költeményt. E rövid néhány mondatból is kiderül, milyen rövid idő alatt, milyen nagy utat tett meg a magyarsággal való azonosulás útján. Ő volt a ma már valóban fehér hollóként ritka *Köztársasági dalok* című forradalmi verseket tartalmazó kötetke szerzője 1849 tavaszán. Ugyancsak ő volt az első zsidóvallású magyar állami köztisztviselők egyike Szemere Bertalan minisztériumában. A szabadságharc bukása után ő is menekülni volt kénytelen. Miskolcra való visszatérése után nemcsak 1847-ben alapított könyvkereskedését folytatja, de *Szépirodalmi Könyvtár* címmel könyvkiadói vállalkozásba is belefog, majd pedig kölcsönkönyvtárral segíti e város kulturális fejlődését. Végül 1856-ban, elhagyva sátoraljaújhelyi iskolaigazgatói állását, az Egyesült Államokba emigrál, ahol komoly publicisztikai és irodalmi munkásságát fejti ki. Megőrizve ősei hitét megmaradt magyarnak is.

Többen és elég sokat írtak róla,² elsősorban az életrajzra szorítkozva, ismételve nem egyszer azonos szövegeket. A jelen dolgozat célja bemutatni Heilprin Mihályt, a költőt és publicistát, nyomon követni azokat az eseményeket is, amelyek őt a magyar sors részesévé tették.

A magyarosodás útján

Az 1823. február 23-án Piotrkówban született Heilprin Mihály egy régi tudós család sarjadéka. Az Orgelbrand-féle lengyel lexikon ismer egy Heilprin Jechycel nevű tudós rabbit Minsk városából, aki a 18. század közepén több könyvet is megjelentetett.³

1. *Türóczi-Trostler J.–Zsoldos J.*: Száz év előtt. Az első magyar zsidó írónemzedék. Budapest (a továbbiakban: Bp.), 1940. 61–68. és Száz év zsidó magyar költői. Kiadja az OMIKE kultúratanácsa. Felelős kiadó Csergő Hugó é. n. 12.
2. Így halála alkalmából: *Hochmuth A.*: Heilprin Mihály. Magyar-Zsidó Szemle 1888. 560–569. majd közel egynegyed évszázad eltelte után veje Gustav Pollak ad ki könyvet róla és fiairól: Michael Heilprin and his sons. New York 1912., amelyet *Halász Gyula* ismertetett az Újság 1913. 185. sz. Tudott róla *Szinnyei József* is (Magyar Írók IV. köt. 628–629., továbbá *Pintér Jenő*: Magyar irodalomtörténet VI. köt. 833.
3. *S. Orgelbrand*: Encyklopedja Powszechna VI. köt., Warszawa (a továbbiakban: Wwa), 1900. 579–580. A Heilprin tudósdinasztia több ágával, köztük a lengyelországiakkal is, nemzedéktáblákkal illusztrálva ír a The Jewish Encyclopedia, volume VI. God.–Istria. New York and London MDCCCCIV 322–325.

Mihály atyja is tudós hajlandóságú gyapjúkereskedő volt. Filozófus, az újabb héber irodalomban a galíciai lengyel zsidók között kitűnt. Édesanyja lengyel zsidónő, a német szépirodalmat jól ismerte. Mihály anyanyelve a német, de a lengyelt is rövidesen elsajátította. A négy testvér közül a legidősebb és a legfiatalabb leány, a két középső fiú: Mihály és Izsák. Apja vezeti be a héber nyelvbe és a bölcseleti irodalomba; a klasszikus és újabb nyelveket is elsajátítja: hajnali 2-3 órától nyelveket tanult. A cári uralom elől Magyarországra költözött a család. Mihály még Piotrkówban megnősült. Letelepedésük első éveiben kereskedésből éltek.

Fennmaradtak a miskolci letelepedést igazoló okmányok. Így a Tomaszów–Mazowiecki kormányzóság zsidó közösségének 1842. okt. 12-i keltű német nyelvű igazolása Heilprin Pinkusz, az apa és Heilprin Mihály, a fia számára, valamint a miskolci Izraelita Község előljárósága által tartott Gyűlési Jegyzőkönyv kivonata (1842. dec. 22.), amelyben igazolják Heilprin Pinkusz és családja magaviseletét és vagyoni körülményeit, továbbá kéri a letelepedési engedély kiadását. A fenti igazolások, bizonyítványok alapján nyújtja be az apa 1842. december 28-án a letelepedési kérvényt. A beadványt 1843. jan. 3-án iktatták és Boldogasszony havának 3. napján tartott tanácsülésen fel is olvasták. A kérést teljesítették.

Néhány év elteltével fontos esemény történt a hazai zsidóság életében. Ferdinánd király hosszas alkudozások után 1846. június 24-én megszüntette a sérelmes türelmi adót. A zsidók országos ünnepeket rendeztek ennek örömére, a türelmi adó eltörlésének ügyében eljáró megbízottaik pedig körlevelet intéztek a megyékhez, hogy köveiteket az emancipáció létrehozására utasítsák.⁴

Heilprin Mihály ez idáig bizonyára a miskolci zsidó hitközség tagjaként élt és ennek a közösségnek érzéseit, hangját tolmácsolta a *Zsidó kördal* című versében, amelynek virágkoszorús dátumában 1846. nyárutó (augusztus) 29-ét olvashatjuk, a királyi könyvbíráló cenzor jóváhagyásának kelte 1846. szeptember 8.

Idézzük a következőkben néhány gondolatát, néhány fontosabb sorát, örömét, reményét! A megkülönböztetés miatti eddigi bút, bánatot megszokták, most a víg pohárnál „Már vigadhat és danolhat / A zsidó” (A 2. versszak utolsó két sora). A hála tettekészségben nyilvánul meg a hazával szemben:

„Mondjuk mind ki, mind atyáink

Hamvinál:

Hitvány, gyáva, ki honáért

Helyt nem áll!” (5. versszak utolsó 4 sora).

A vers eszmei mondanivalóját a 9. versszak fejezi ki, s egyben utal a nagy ihletőre, *A fői dal* szerzőjére:

„Könnyű legyen, édes minden

Áldozat,

Míg hazánkra szebb jövőndő

Nem virad;

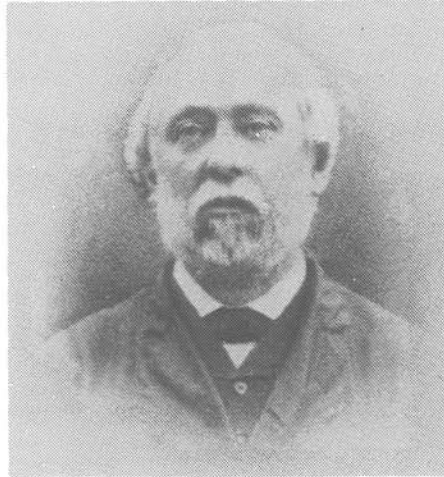
Hogy mondhassuk egykor mi is:

Jó anyánk!

Fájdalmidban, közdelmidben

Osztozánk.”⁵

4. Groszmann: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt 1835–1848. 27. Idézem Simon László: A zsidókérdés a magyar reformkorban 1790–1848. Debrecen 1936. 67–68.
5. Heilprin Mihály: Zsidó kördal. Miskolc 1846. Tóth Lajos betűivel 8 lap.

1. kép. Heilprin Mihály öregkori arcképe
(G. Pollak 1912. nyomán)

Az új, vidéki költő verse elkerült a fővárosba is. A Honderű november 3-i számában a szemleíró elégtétellel állapította meg, hogy a magyar nemzetiség gyökeret ver a honi izraeliták értelmese részénél (. . .), a napokban jutott a szerkesztőség kezébe egy zsidó kördal Miskolcra, melyet egy ott lakó izraelita (Heilprin Mihály) készített (. . .) magyar nyelvünkbeni jártassága annál dicséretesebb, minthogy a dal írója eredetileg Lengyelhonból származott hazánkba. Hadd szolgáljon dicsérendő például a hazánkban élő idegeneknek . . .”⁶ A lap idézi a következő sorokat:

„Szép hazánkat most köszöntse
Hű ajak!
Felköszöntsük egy lélekkel,
Honfiak!
És szívünkre mind tegyünk most
Jobb kezünk,
Lángolóbban feldobojon
Hő szívünk!

És fogadjunk szent és örök
Fogadást,
Hogy fizessünk néki minen
Tartozást.
Ő is küzdött, ő is szenved,
Úgy mint mi;
Őn bajunkat elfelejtsük,
Míg ő hí”.⁷

6. Honderű 1846. őszhó 3. 18. sz. 358.

7. Vörösmartynak Heilprinre tett hatására felfigyelt Horváth János. Vö. *Horváth János*: Petőfi Sándor Bp., 1922. 568.

ZSIDÓ KÖRDAL.

Írta
HEILPRIN MIHÁLY.

Miskolc,
1846.

Tűh. La'os betűirel.

2. kép. Heilprin Mihály: Zsidó kördal (OSZK példánya)

A pesti izraelita magyarító egyesület elnöksége elküldte a Társalkodó szerkesztőségének is a verset, ez is megjegyzi, hogy a szerző „noha származására nézve lengyel, Magyarországon lakása alatt mégis oly annyira sajátjává tette nyelvünket, számos belföldi hitsorsái pirító példájára, hogy ez hazánkban született izraelitának is kitűnő dicsőségére válhatnék” (1846. 89. sz. 356. 1.). – A Hetilap november 6-i számában dicséri meg az új költőt. A Pesti Divatlap pedig arról értesít, hogy a betegeskedő Rózsavölgyi Márk zenét komponálgat a Zsidó kördal szövegére (1846. 50. sz. 1016. 1.).

Nem feledkezett meg a fiatal költő szülőföldje sorsáról sem. *Éjszaki határnál* című verse az 1846. évi galíciai felkelés kudarcával kapcsolatos. A kétütemű, x, a, x, a képletű versben az éjszakai határnál „(. . .) jajgatást hallgat / És az ér tükrébe / Könnyeket hullat. És az ér elvitte / A Poprád habjába; / A Poprád elvitte- / Tán a Visztulába” Majd felteszi a kérdést: „Látták-e szomszédi / A bus Visztulának? (. . .) / Jaj! nem látta senki / Könnyeim rezgését- / Olly sok víz elfojta / Egy hő szív vérzését.”⁸

Ugyanebben a versformában készült a másik lengyel dal, címe: *Rágalom* (1846), ez is a sikertelen galíciai felkeléshez kapcsolódik: „Felkeltek a hősök / Meghalni csatában,

8. Első közlését nem ismerem. Idézem Heilprin Köztársasági dalok Pest, 1849. 41–42.

/S gyilkolva fekszenek / Vérmosta hazában. / Örvendtek a hollók / Hogy hősök esetek, / S mert nyúzva találták, / Megrágni repeszek”.⁹ A Rágalomban az 1846. évi felkelés hősi halottjait veszi védelmébe.

Heilprin következő verse *Mit csinálnak Izraelben?* (1847) mintha visszaesést jelentene a Kördalhoz képest, ha a hazai állapotokra vonatkoztathatnánk. Talán a zsidóság korabeli perspektíváit idézi, vagy pedig a türelmi rendelet eltörlése utáni türelmetlenséget a zsidó sors további javulásában. De lássuk a második magyar nyelvű vers néhány jellemző sorát. Kétütemű, hangsúlyos, rímes nyolcasokban készült:

*Mit csinálnak Izraelben?
Mindent, amit mások tesznek
Emberekként járnak, kelnek,
Emberekként élnek, vesznek.*

*Nincs-e semmi, semmi bélyeg
Melly jelölné ősi águk?
Van biz bélyeg, mely különzi
Fajuk életét – rabságuk. (1. versszak)*

*Mit csinálnak Izraelben?
Üldöztetnek, gúnyoltatnak.
Ellen nyíla, gúnynak éle
Rabszívükbe tán nem hatnak?*

*Biz nem hatnak gyáva szívbe
a hitványok nem szenvednek,
De a jók könnyűi folynak,
Sebzett szívei repedeznek.¹⁰*

Már négy verset írt (kettőt hazai zsidó témáról, kettőt az elhagyott haza korabeli tragikus eseményeiről), amikor megkezdődik könyvkereskedői pályafutásának első szakasza.

Bevezetőül említsük meg, hogy Miskolcon már 1833-ban van *Casino*,¹¹ melynek szívesen látott tagja a nagy műveltségű, lengyelzsídó ruhában megjelenő, magyarul imár nemcsak jól beszélő, de verseket is író Heilprin Mihály.¹²

„Minden valószínűség szerint itt érintették meg a fiatal Heilprint a magyar reformkor eszméi. Még 1837-ben jött létre a *Polgári Társalkodó Egylet*, majd a következő évben a *Miskolci Polgári Egyesület*, és 1842-ben a *Borsodi Olvasókör*. Tegyük mindezekhez hozzá, hogy a miskolci Református Líceumban Magyar Olvasó Társaság is tevékenykedett.¹³ A városban a zsidó polgárság létszáma ekkor már elég jelentős, s van igény állandó és színvonalas könyvkereskedésre. Még 1835-ben Groszmann Ferdinánd János nyitott könyvkereskedést, de a Miskolcot ért elemi csapások és járványos betegségek visszafejlesztették ezt is. Már-már a megszűnés veszélye fenyegette volna, amikor

9. Ld. Köztársasági dalok 43.

10. Pesti Divatlap 1847. I. Idézem szövegét: Száz év előtt. Az első magyar zsidó nemzedék Bp., 1940. 67–68.

11. Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. 97.

12. G. Pollak: i. m. 5.

13. Fülöp Géza: i. m. 98, 65, 98, 138.

megjelent Heilprin Mihály (pontosan nem tudjuk megállapítani, mikor), aki vállalta a könyvkereskedés további vezetését. Az akkori borsodvármegyei szabadelvű előkelőségek támogatták a tervet és Heilprin rövidesen a könyvkereskedés vezetésének jogáért folyamodott.

Fennmaradt 1847. június 8-i a miskolci T. Nemes Tanácshoz intézett folyamodványa, amelyben a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanácshoz szabadalomért szándékozik fordulni és kéri a Nemes Tanácsot, adjon bizonyítványt „erkölcsi viseletéről és a kereskedésben megkívánható vagyont és tehetséget illető képességéről”. Aláhúzza azt is, hogy „vállalkozása minden műveltek által rég tapasztalt hiány pótlására szolgál”. A városi tanács jegyzőkönyvében az ügy tárgyalásakor kiemelték, hogy „szellemi miveltségre a' kebelünkbe nagy számmal lévő Izraeliták csaknem mindenikét felülmúlta, vagyoni állása pedig olyan, hogy ebből a könyvkereskedés szükségait mindig fedezheti, részére városunk pecsétjével megerősített bizonyáglevelünk kiadása megrendeltetik.”¹⁴ Július 21-én Heilprin Mihály és Fraenkel Bernát könyvkereskedők új kérésrel fordulnak a városi hatóságokhoz: iskolai könyveket is szeretnének tartani üzletükben. Választ október 7-én kapnak:¹⁵ a cs. és kir. igazgatóság által kiadott könyvek árusíthatóságát engedélyezik.

Jóval tovább tartott az ügyintézés a Könyvbíráló Főhatóságon. Július 9-én 35. sorszám alatt iktatják a miskolci kérvényt, de nem sietnek vele, úgy hogy Heilprin Mihály könyvkereskedési kérelmét megújítja, iktató száma ezúttal 61. Végre a következő év elején, azaz 1848. január 18-i kelettel megszületik a kedvező döntés.¹⁶ A közönség, de maga a vállalkozó addig sem zavartatta magát az engedély hiánya miatt. A könyvkereskedés rövidesen népszerűvé vált, és az akkori értelmiség egyik találkozóhelye lett.

Megfordult ott a Felvidéken jártában 1847. július 8-án Petőfi Sándor is. Az egykorú szemtanú, az akkor kb. 22 éves Józseffy Vilmos (a későbbi Bécs külvárosi rabbi) írta le a találkozást. A költő érkezésének pillanatában Heilprin egy létrán állva személyesen rendezgette a könyveket egy magas polcon. Petőfi berobbant és Szemere Bertalannak vattai birtokán kelt ajánló névjegyével a kezében e szavakkal fordult a jelenlévőkhöz: „Melyik itt a Miska?” Vagy azért mert a „Miska” bizalmas megszólítással kezdődött Szemere pár sora vagy talán, mert Petőfi fordította ily bizalmasra a könyvkereskedő nevét . . . Petőfi kérdésére Heilprin a létráról azt felelte: „Én volnék a Miska”. Petőfi látva az Emich kiadásában megjelent verseit a polcon, megkérdezte a könyvkereskedőt: „Kelnek-e a könyvek?” Heilprin azt felelte: „Elég jó vásárt csináltunk velük már eddig is.” Felsorolta néhány helyi előkelőség nevét, köztük Léwayét. Heilprin említette azt is, már Szemerétől hallotta, hogy ajánló levelet adott a költőnek hozzá, hogy marasztalnák őt néhány napig maguknál Miskolcon, mert a politikusnak még dolga van birtokán. Szemere már állítólag kereste is Petőfit nála (Heilprinnét) és két helyi vendéglőben. Mint ahogy Józseffy feljegyezte, Vadnay Károly is Miskolcon tartózkodott, szinte „kaszinótagja” volt a Heilprin-klubnak. Pár nappal előbb Tompa Mihály is járt a könyvesboltban.¹⁷ A Petőfivel való találkozást Heilprin később is emlegette, amerikai emigrációban néhány Petőfi-verset is fordít majd angolra . . .

14. Miskolc Megyei Levéltár 543/1847.

15. Miskolc Megyei Levéltár városi jegyzőkönyvek 1744 és 2403.

16. Az idevágó iratok a Magyar Országos Levéltár C 60 20710 sz. mikrofilmmásolat tekercsen található, indexszáma 5. 3. (Felhasználom az alkalmat, hogy hálás köszönetem fejezzem ki dr. Csorba Csaba levéltárigazgató úrnak, a miskolci levéltári kutatásokkal kapcsolatos szíves segítségéért.

17. *Dr. Józseffy Vilmos*: Petőfi Miskolcon. Pesti Hírlap 1907. máj. 26. Vö. *Hatvany L.*: Így élt Petőfi IV. köt. Bp. 1957. 16 skv. 1. A találkozást említi dr. Csorba Zoltán is: Petőfi, Tompa Jókai Miskolcon. Miskolc 1966. 12.

3. kép. A Nemzeti órdal

A forradalom mellett

Heilprin Mihálynak a magyarsággal való teljes azonosulása az 1848-as magyar forradalom, majd pedig a szabadságharc napjaiban következett be. Ekkor ért igazán költővé is; a miskolci márciusi események vonzásköréből nem vonhatta ki magát. A március 20-i megyegyűlésen 700 polgár írta alá a nevét a nemzetőri fogadalom alá.¹⁸ Ezekben az órákban vált Heilprin magyarrá és magyar költővé. Heilprin 1848 márciusában lépett be a miskolci őrseregbe, együtt azzal a Hochmuth Izsákkal, a későbbi veszprémi rabbival, aki az egyik legszebb megemlékezést írta Heilprinről halála alkalmával. A fiatal könyvkereskedő nemcsak belépett, de lelkesítő, mozgósító költeményt is írt a forradalom miskolci híreire *Nemzeti órdal* címmel.

Kiss József, a kiváló Petőfi-kutató hívta fel a figyelmet, hogy Heilprin Mihály *Nemzeti órdala* Petőfi *Nemzeti dal*ának közvetlen, szövegszerű hatását is mutatja. Heilprin 1848. március 21-én Miskolcon kiadott *Nemzeti órdal* című verse („Szolgák voltunk, most polgárok / Szabadok . . .”¹⁹ De jegyezzük meg azt a tényt is, hogy a verset Petőfi-fel rokonítja megjelenési formája: röplapon jelent meg. További helyi hatása: a Heilprin-féle könyvkereskedés gyülekező helye lett a miskolci hazafiaknak.²⁰ A népszerűség

18. *Sárközi Andor*: A nemzetőrség készen áll! . . . Miskolc 1948. 12. Hochmuth Izsák visszaemlékezései szerint ő és Heilprin az alakuláskor egy őrcsapat tagjai voltak.

19. *Kiss József*: A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai. In. *Lukács Sándor–Varga János*: Petőfi és kora. Bp. 1970. 411–484. című cikkben.

20. Hochmuth I.: i. m. 563.

és hatás további jele, hogy Szerdahelyi József az Órdalt hangokra és zongorára szerezte.²¹ A versforma első pillantásra *A főtí dalt* és a *Zsidó kördalt* idézi. De mutassuk be a verset, amely versszakonkénti első sora feleletként hangzik a Nemzeti dal Talpra magyarjára:

1. *Fegyvert fogtunk, hogy védhessük*

Életünk;

Életünk drága, mert javára

Ébredünk:

Szolgák voltunk, most polgárok,

Szabadok,

Jármot nyögtünk, most leráztuk,

Magyarok!

2. *Fegyvert fogtunk, hogy a gyengét*

Óvjuk meg,

Óreg apa, ifjú lányka

Éljenek!

Az tanácsot, ez meg lángot

Adjanak,

És az ifjak védelmükben

Haljanak!

3. *Fegyvert fogtunk, hogy őrizzük*

A hazát,

Idegennek bántalmától

Szent jogát.

Áldott földünk! sokszor ittál

Honfivért;

Édes élni, édesb halni

A honért.

4. *Fegyvert fogtunk új jogunkat*

Védeni;

A' mi megvan majd a többit

Vija ki.

Minden ember légyen ember

És szabad,

Míg a' honnak, míg a' jognak

Hű marad.

5. *Fegyvert fogtunk a' világért,*

Honfiak!

Majd utánunk más rabszolgák

Mozganak.

Túl a' bércen él egy nemzet,

Jó barát,

Melly példánkra emelendi

Zászlaját!

21. Példánya megvan az OSZK zenei osztályán. Jelzete: Mus. pr. 91–95.

HARCZIASAN

Körk.
Zongora.

Fegyvert fogtunk hogy védezzünk a szent ügyünkért.
Él, tiszta szívvel, az a nemzet, amely a szabadságért küzd.
Csak az a nemzet, amely a szabadságért küzd.
Csak az a nemzet, amely a szabadságért küzd.

4. kép. A Nemzeti órdal kottája
(OSZK Zenei Tára)

6. Fegyvert fogtunk szent ügyünkben:
Szent legyen!
Béke öre, jognak védje
Szüntelen.
Jármot nyögtünk, most leráztuk,
Magyarok!
Polgártársak! mi legyünk e
Zsarnokok?²²

Nemzeti órdal a Nemzeti dal folytatása; amire Petőfi Pest-Budán országos méretekben mozgósított és elért, azt meg is kell védeni. Innen van minden heilprini versszak élén a „Fegyvert fogtunk”, és a második verssor mindjárt meg is magyarázza, miért kell fegyvert fogni: az életért, a gyengékért, az öregekért, az ifjú lánykákért, a hazáért, az új jog védelméért, de ez a harc egyetemesebb értelmű is: a világért, a világszabadságért is folyhat, éppen ezért szent ügy.

A Nemzeti órdal különben a Nemzeti dal refrénjének formájában készült 4/4 3,4/4

3. A Nemzeti órdal. 5. versszakában: „Minden ember legyen ember És szabad, / Míg a

22. Példányai: OSZK Aprónyomtatványtár 4^o993; – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bp.-gyűjtemény H 811/2/1848/3.21/; – MOL 1848/49. nyomtatványok 1. köteg. – Itt említem meg, hogy Tárkányi Béla a miskolci őrsereg zászlószentelésére írt szép Táborigéneket, amelynek első szavaiban mintha a Boże coś Polskę visszhangjait hallanók: „Isten ki annyi vész között / Megtartád hazánkat, / Jer most is oltalunkra, / S vezérelj csatánkat!” 1848. aug. 30-án énekelték a templomban. Vö. *Dr. Szendrei János*: Miskolc város története IV. köt. Miskolc 1911. 90. 1. és Jubileumi emlékkönyv a Miskolc-felsővárosi Szent Anna egyházközség százéves fennállásának alkalmából: Szerk.: Rétay Kálmán Miskolc, 1928.

honnak, míg a jognak / Hú marad” Vörösmarty Fóti dala 11. versszakának 81–82. sorára emlékeztet: „Minden ember legyen ember / És magyar, / A` kit e föld hord` s egével / Be-takar”. Hont és jogot Vörösmarty is említ A fóti dalban.

Heilprin Mihály Nemzeti őrdalának 5. verszaka: „Fegyvert fogtunk a világerért, / Honfiak! / Majd utánunk más rabszolgák / Mozganak. / Túl a bércen él egy nemzet, / Jó barát, / Melly példánkra emelendi / Zászlaját”. Petőfi Egy gondolat bánt engemet . . . 14–18. soraira emlékeztet „(. . .) minden rabszolga (. . .) szent jelszóval: Világ-szabadság!”

Petőfi a „szent jelszót” említi. Az ügy szentsége visszacseng a Nemzeti őrdal 7. versszakában: „Fegyvert fogtunk szent ügyünkben: / Szent legyen! / Béke öre, jognak védje / Szüntelen”. De a fóti dal 14. versszakában is: „Legyen minden óhajtásunk / Szent ima / `S férfi keblünk szent imáink / Temploma”.

A fenti, talán kissé erőltetett párhuzamok arra utalnak, hogy Heilprin Mihály első magyar tárgyú versében még elég sok a Petőfi, Vörösmarty reminiscencia . . .

A *Köztársasági dalok* között olvasható *Cenzus* című vers a készülő, új törvényeket magyarázza: „Tömjént ide, koszorúkat / És oltárra lángokat! / Nem lesz árva a magyar nép, / Már istenség új akadt!” Az előjogok eltörlésének is örül az új magyar költő: „Régi vérnek, ősiségnek / Rég lejárt arany kora; / A nemes vitéz is ember, / Istenkedni nincs joga” Elmúlt a királyi kényuralom ideje is: „a korlátlan hatalomnak / Nincs védője, bajnoka; / tünt a trónnak istenfénye, / Dőlt a szentség oszlopa”²³ Ettől kezdve Heilprin Mihály szinte a szabadságharc végéig jelen van több fontos eseménynél, költészete is követi, mint később látni fogjuk a szabadságharc minden fázisát.

1848. április 9-én a Bécsben petícióval járt lengyel küldöttség látogatja meg az Ellenzéki Kört és a vendégek beszédeket mondanak (ha kérésük nem teljesül, számítanak a magyarokra). A zaj elcsitultával a lengyel származású Heilprin Mihály miskolci könyvtáros folyékony lengyel nyelven, Irányi Dániel pedig németül üdvözölte a Galíciából jött vendégeket. Utóbbi pedig a magyarok támogatásáról biztosította a lengyel vendégeket . . .²⁴

A Köztársasági dalok

A rendelkezésemre álló forrásokból nem állapítható meg megnyugtató módon, milyen minőségben tevékenykedett Heilprin Mihály a szabadságharcban. A Hadtörténeti Múzeumunk értesítése szerint a múzeum adattára nem rendelkezik Heilprin Mihály személyével kapcsolatos dokumentumokkal.²⁵ Így csak a szabadságharcunknak szentelt verseskötetének egyes darabjai szerint következtethetünk magatartására. Életútján nagy szerepet játszott az a jóindulat, amelyet az őt jól ismerő miskolci országgyűlési képviselő, 1848 tavaszától belügyminiszter, majd később Országos Honvédelmi Bizottsági tag, és felső-magyarországi országos biztos, végül a detronizáció után miniszterelnök és belügyminiszter Szemere Bertalan tanúsított irányában. Életrajzírói csak annyit említenek, hogy követte a kormányt Debrecenbe, majd vissza Pestre, Szegedre . . . Így aztán a *Köztársasági dalok*²⁶ című kötetkének egyes verseire vagyunk utalva. A keltezés, ill. az aktuális eseményekre való utalás sejteti a keletkezés hozzávetőleges időpontját.

23. *Heilprin M.*: *Köztársasági dalok* 44–45.

24. Pesti Divatlap 1848. ápr. 15. 18. sz. 478.

25. A Hadtörténeti Múzeum igazgatóhelyettesének Lugosi József őrn. úrnak idevágó 1988. máj. 3-i levelét ezúton is köszönöm.

26. *Köztársasági dalok*. Írta *Heilprin M.* Pest 1849. Nyomatott Lukács és társánál(!) 63. 1. A Föv. Sz. E. Könyvtárban jelzete: Sz. 695/857.

KÖZTÁRSASÁGI

D A L O K,

Í R T A

HEILPRIN MIHÁLY.

PEST, 1849.

NYOMATOTT LUKÁCS ÉS TÁRSNAL.

5. kép. Köztársasági dalok (címlap)

(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében)

A kötet tartalomjegyzéke és a versek sorrendje nem követi az események időrendjét. A költő minden valószínűség szerint siettében állította össze kötetkáját, a Köztársasági dalok verseit. A 18. verset tartalmazó kötet jórészt idegen költőkből (főként Georgh Herwegh: *Gedichte eines Lebendigen* (1841) című kötetében lévő forradalmi vers (összesen 6 darab), ehhez csatlakozik a *Marseillaise* új, valószínűleg eddig ismeretlen fordítása, valamint az akkori viszonyokra alkalmazott lengyel himnusz, a *Nincsen veszve Magyarország* című költemény. A verseknek több mint fele így is Heilprin eredeti munkája.

A kötetke elején elhelyezett *Az utolsó háború* (G. Herwegh: *Der letzte Krieg*. Id. Herwegh: *Gedichte eines Lebendigen* Zürich 1843. 24–25. 1.) című „... egy hőst, egy nagy vezért, / Világért harcolót.” kíván. A második versszak felszólítás: „Ó népek, keljetek! / Szent zászlót emelünk; / Szabadság tábornagy, / S Előre mi nevünk!” Nem hiányozhat a vers második fele szerint a lengyel sem, a bukott szabadságharcok vértanúja: „Már közelít a perc: / Fel, lengyel! vértanú! / Sok nép élére hí / A Szent vég háború!”²⁷ Valószínűleg a szabadságharc kitörésének hajnalán jött létre a *Marseillaise* új magyar változata is. Idézzük legalább a második versszakot: „Hát mit akarnak e rabok, / E gaz királyi árulók? / E régen kész bilincseik / E láncaik kinek valók? / Ó szégyen! hontárs – mi nekünk! / Milly bosszú reng a szíven át! / Minekünk vinni merik ők / A’ régi undok rabigát! / Fegyverre! rendbe! hon polgárai! / Induljunk! piszkos gazvért ontani!”²⁸

A kötetben sorban következő vers eredeti címe *Kaszához ki magyar!* már zárójelben megadja a keletkezés időpontját: 1848. szeptember. A cím Delavigne *La Varsovienne*²⁹ című költeményének refrénjére mutat. „Polonais, à la baionette!”, fülében ta-

27. *Heilprin M.*: Köztársasági dalok 9–10.

28. Uo. 12–13–15.

29. „Polonais, à la baionette! – Hej, kto Polak, na bagnety!

lál inkább a lengyel fordítás sora csenghetett, amely közelebb áll a magyar címhez: „Hej, kto Polak, na bagnety!” A Jellasics betörésének hírekor keletkezett vers a népháború, a népfelkelés szükségességére mutat, egyes gondolatai, hasonlatai viszont Petőfit idézik. A kétütemű, keresztírmes költemény a szabadságharcra mozgósít:

„Kaszához ki magyar!
Honunkba ellen ront!
Kaszához ki magyar!
Megmenteni a hont!”

Csupa felkiáltó jel, csupa felszólítás. Majd a haza helyzetének ecsetelése következik:

„Már rég pusztítanak,
S mink csak aluvánk;
Hát addig várjunk-é,
Míg romban lesz hazánk?
Már szomszéd háza ég,
S mi még sem ébredünk:
Fel, hát! fel! Keljünk mind!
Hisz még segíthetünk?”

Az adott helyzetből a következő következtetést vonja le:

„Ha meg nem menti senki más,
Megmenti honját a kaszás!”³⁰

Majd felsorolja azt is, kik ragadjanak kaszát: az apa, a vőlegény, aki erős, kinek karja ép. Majd a kasza fegyvervoltát jellemzi:

„Nem puska, kard sem kell,
ha éles kasza van;
Hatalmas fegyver ez
A nép csatáiban.
Így harcolának, így,
A bátor lengyelek,
S kaszáik százszor is
Ágyúkon győztenek!
Ha meg nem menti senki más,
Megmenti honját a' a kaszás!”

A mozgósító jellegű költemény utolsó versszaka a *Nemzeti dal* utolsó versszakát juttatja eszünkbe:

„Ki drága nemzetét
S honát védelmezi
azt áldja nemzeté,
És Isten szereti.
Kaszához hát magyar,
Kinek kaszája van!
A legjobb fegyver ez
A nép csatáiban!
Ha meg nem menti senki más,
Megmenti honját a' a kaszás!”³¹

30. Uo. 16.

31. Uo. 19–20.

Ez idő tájt fordíthatta Herwegh Szózatát (Aufruf, i. m. 45–46. l.):

„Rántassék földből a kereszt!
Most éles karddá tegyük ezt –
Az isten megbocsátja. –
Mit ér a szókovácsolás?
Vasat kovácsolj! vasat áss!
A földet a vas megváltja.”³²

Herwegh következő verse, a *Lovagdal* (Reiterlied, i. m. 28–29.) is a harcra való készülődést tükrözi. A halálra készülő had tagjai a honért isznak. Befejezése elszántságot mutat:

„Most fel! villámként rontani!
Milly szép, korányba menni ki
Halálra, halálra.”³³

Petőfi 1844-ben még csak gúnyolódott a tehetetlen, gyengeelméjű királlyal, V. Ferdinánddal. A király azonban 1848. október elején Jellasics bárót nevezi ki a magyarországi haderő főparancsnokává, feloszlatja az országgyűlést és az országot hadi törvények alá veti. A bécsi felkelés elől Olmützbe menekül, majd Windischgrätz tábornokot Bécs felmentésével és a magyar forradalom leverésével bízza meg. Heilprin *Ferdinánd király* című költeménye 1848 novemberében keletkezett. A nyolcsoros, kétütemű: x, a, x, a, x, b, x, b rímképletű, 6 versszakból álló költemény eleje a reformkort idézi vissza, majd az európai forradalmakra célozva mondja:

„S trónján büszkén, de inogva,
Ül még Ferdinánd király.”

A víziószerű írás következő képe: a zsoldos sereg a szép (magyar) földre ront és békes virágait durva lábbal tiporja. Felkél a sok uszított nép is:

„Vész és romlás és enyészet,
Pokolút, amerre lép;
(. . .) S minden haldokló jajánál,
Minden kard csapásinál
Átokkal süvölt fülemben
E név: Ferdinánd király”.

A befejező versszakban a nemzet „bosszúkartot övez;”

Életéért és jogáért
Szent és véres harcba száll, –
És e nemzet dühe átka
Rád tör: Ferdinánd király!³⁴

A Ferdinánd király elleni hangulatot fokozza Herwegh *Dal a gyűlöletről* (Das Lied vom Hasse, i. 63–64. l.) című versének a lengyelzsídó magyar költő magyar fordításának refrénje:

„Elég sokáig szereténk,
Gyűlöljünk valahára!”³⁵

32. Uo. 21.

33. Uo. 24–25.

34. Uo. 26–29.

35. Uo. 30–32.

S valószínűleg 1848 novemberében írhatta Heilprin bátorító versét a *Jeszcze Polska nie zginęła* motívumaira. A harmincas években készült *Skrzynecki-dal* (a lengyel himnusz egyik népszerű változata) *Nincs még oda Lengyelországját* Heilprin már modernebb formában adja vissza:

„Nincsen veszve Magyarország!
Még mi százszor győzhetünk;
Van Dunánál, van Tiszánál
S Dráva partján seregünk.
És ha esnék itt is ott is,
És ha esnék számtalan –
Nincsen veszve Magyarország,
Míg egy védő serege van.

Mért is félnénk a királytól,
Ki hazátalan bolyong?
Kinek eddig zárt fülében
Nép is isten átka kong? (. . .)

Fel, királyok; fel, hóhérok!
Kockánk már elvetetett;
Még egy harc, s ez öl bennünket,
Vagy ledöntend titeket.
De míg élünk, hon s szabadság
Leng zászlónkon magasan!
Nincsen veszve Magyarország,
Míg egy védő sereg van.

A királyok egykor istenek voltak,
Hajh, de elmúlt az idő;
Tietek a múlt homálya,
Tán miénk a szép jövő.
Hiszen az idő visz minket,
S az idő rohan, rohan –
Nincsen veszve Magyarország,
Míg egy védő sereg van.”³⁶

A lengyel légióról való tárgyalások híre eljutott Heilprinhez, az emlékeztethette őt a lengyel himnuszra. Tudhatott a sajtó hírei alapján arról is, hogy lengyel fiatalok szép számmal lépik át a galíciai–magyar határt. A történelmi sorsközösség tudata is ihletette a *Kárpáton túl és innen* című versére. Ebben egy a szerelmesétől búcsúzó ifjút lát, aki

„Tán honáért megy harcolni?
Tán megmenteni honát?
Nem, más honba megy harcolni;
Ó lengyel magyarbarát.”

A császár parancsára üldözik a határ felé lopakodó fiatal lengyeleket, de ő „barátért megy harcolni – / Az a lengyel jó barát”. Szinte látja is a vadonban vállal fegyverrel vadak közt haladó ifjút, aki vadakra „nem vonja kardvasát. / A barátért majd vonandja,

36. Uo. 33–35.

/ Az a lengyel jó barát". A magyarrá vált Lengyelhonban született költő mintha látná az említett ifjú szívében a honszerelem lángját, mintha hallaná az esküt, „Hogy védeni e hazát – / Ez a magyar édes honja, / S az a lengyel jó barát”.³⁷

Az eddig említett versek a fővárosi (vagy miskolci?) tartózkodás idején keletkezettek. Kevésbé ismerjük Heilprin debreceni tartózkodása idején létrejöttüket, ill. azt a valószínűen hivatali jellegű munkát, amelyet az ideiglenes fővárosban végzett. Talán még Debrecenben (vagy már Pesten?!) jött létre *Tavaszdala*, királyellenességének újabb megnyilvánulása. Versindítása is az agitatív lírára mutat:

„Magyar polgárok! még egy dalt,
Valódi ifjú tavaszt!
Királynak ne legyen tavasz,
Ki hont és népet aljasít!
Mindenkinek örök tavasz,
Kényúrnak soh'se légyen az!
Az égbolt is, a tiszta fény,
Melly érző szívet elragad,
Miként egy roppant sziklasúly
Úgy nyomja a királyokat!”

A következő öt versszak csupa átok az uralkodóra. A befejezés is erősen zsarnokellenes:

„Igen, tavasz, örökké légy
A költők s népek tavasza,
Királyoknak légy bosszúálló,
Légy bűnbíróság szózata.
Minden levélre írd e szót:
Meguntam zsarnokságait;
Szabad az illat kertemen,
Szabad a felhőm, levegőm,
Az ember is szabad legyen!”³⁸

A kötetkében lévő utolsó Herwegh-vers, a *Költő* című hirdeti az írástudó, a versfagó, az értelmiségi örök szabadságát, akinek „minden vagyona dala”.³⁹

Lehet, hogy már ekkor állította össze a Köztársasági dalok című kötetke verseit, amely kiadvány állítólag Buda felszabadításának napján hagyta el a sajtót. Egyes életrajzírók e feltevését megerősíti az Amerikában fennmaradt példány, amelyre a szerző a következő dedikációt írta: „Kedves Nőmnek. Budavár visszavétele napján 1849”.⁴⁰ Azaz se nem németül, anyanyelvén, se nem lengyelül (szülőföldjének nyelvén), hanem fogadott hazájának nyelvén, magyarul. Lehet-e magyarságélményére szebb bizonyítékot felhozni, hogy még feleségének is magyarul ír ajánlást, családi használatra.

A kötetre, amelyet elég bizonytalanul emlegettek életrajzírói Magyar Mihály könyvkereskedő hirdetése hívta fel a figyelmemet. A *Respublica* című lap 1849. június

37. Uo. 36–38.

38. Uo. 56–59.

39. Uo. 60–62.

40. G. Pollak: i. m. Két hazájára való visszaemlékezés lappanghat tudat alatt a Pollak által (226. l.) feljegyzett Byron-féle Childe Harold búcsújából: „Ott túl a nap most ült el ép, / S míg üzzük őt, nyomon, / Zeng búcsúszóom felé s feléd: / Jó éjt, szülőhonom!” / Tóth Árpád szavai-val idézem: G. Pollak könyve egyes részleteinek magyar fordításáért hálás köszönetem fejezem ki dr. Jerzy Snopekné Gedeon Márta magyar–angol szakos tanárnőnek.

23-tól kezdve egész július 9-ig több számán keresztül hirdette kiadványait: *Birányi Ákos: Köztársasági kátéját*, *Erdélyi János: Szabad hangok* című kötetét, *Jenőfi: Forradalmi szikráit*, *Hiador: Kossuthját*, *Lukács Pál: Dalkönyvecskéjét*, az *Uniodalokat* és *Heilprin Mihály Köztársasági dalait*.

A Köztársasági dalok forradalmi és királyellenes verseit a bukás után a retorzióktól félve nem sokan merték megőrizni. Ezért példánya ma hallatlanul ritka. Nemzeti könyvtárunknak nincs meg, több könyvtár átnézése után a fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban bukkantam rá (jelzete: Sz. 695/857).

Szemere miniszterelnök és belügyminiszter tudhatott a kiadványról, amely nagyon is megfelelt azoknak az elveknek, amelyeket a kormányfő is hirdetett, ezért a sajtósztályon eddig bizonyára csak bedolgozó munkatársát a belügyi tárcához az ugyancsak ott dolgozó Szegfi Mórral együtt június 18-án fogalmazónak kinevezte.⁴¹ Ettől kezdve a háború folytatása érdekében végzett sajtópropagandában többször is találkozunk Heilprin Mihály nevével.

Már a kinevezés utáni 10. napon jelent meg első, általunk ismert cikke az Erdélyi János szerkesztette lapban *Jön a muszka* címmel. Ebben hivatkozik arra a kicsiny, de bátor hadra, mely Athén népét segítette Marathon napján. A magyar- és lengyelhon spártai ifjúsága a magyar ügy mellett vérzik és győz. Hivatkozik a 18 évvel azelőtt elbukott lengyel szabadságharcra: „a szolgál seregek körül és megettük fenyegetve lebeg a szagatott Lengyelhon szelleme, mely bosszút liheg és álland Varsó, Krakkó és Lemberg hóhérain. Philippinél találkozni fognak (. . .). Amely nép szabadságáért halni kész, és élni fog.”⁴² Két nappal később e cikk folytatásában olvassuk, hogy „nemcsak magunkért, hanem más népekért is küzdünk. Ott van a lengyel, ki velünk vérzik és győz s győzelmünkötől legyilkolt hona feltámadását várja, ott az olasz, ott a német, ki velünk küzd és bosszút áll Bécsnek császári hóhérain. Hivatkozik a kasza, a csép, a dorong erejére is. A költői ihletettséggű cikk bekezdéseinek refrénje, hogy „Ő (a muszka) veszni fog.”⁴³

A háború folytatására irányuló propagandában újra felmerül a „kaszaháború” kétségbeesett képe, illúziója. Részbeni Heilprin-reminiscenciák világosan kitapinthatók.⁴⁴ A heilprini „kaszaháborúra” visszaemlékezik Tompa Mihály Jön a muszka című költeményében: „Annyi pedig, hogy megverjük, bizonyos, / Nem kell annak csak vasvilla meg fokos; / Már hogy kéne? hisz nem rég a lengyelek, / Kaszával levágtak egy nagy sereget”. A vers befejező további öt versszaka immár Babos eredeti bátorító szövege.⁴⁵

A magyar szabadságharc válságos helyzetében maga Heilprin is előveszi a *Kaszához ki magyar* című versét és a Szegedi Hírlapban kétszer is lehozatja.⁴⁶ A szorgalmas belügyi fogalmazó ugyancsak a szegedi lapban közöl még két „lengyelverset”, de ezek már nem hirdetik az optimizmust. Az első, *A lengyel trombitás halála* (Herwegh után) egy helyzetpárhuzamot szuggerál. A lengyel trombitást halálos találat érí és bajtársaitól búcsúzik: „Hogy könnyű legyen a halál most / Pajtásaim, ez a halónak imája: / Vigyétek, e trombita zengje a dalt még: Nincs veszve a lengyelek / ősi hazája”. Ezt akarhatta talán éreztetni Heilprin az olvasókkal. A vers utolsó szakaszai már a képzeletbeli jövő felé

41. Közlöny 1849. jún. 20. 136. sz. és 1848–49. a magyar zsidóság életében. Szerk.: *Zsoldos I.*: Bp. 1948. 203. A Republica 1849. jún. 23-án helyeslő glosszát fűzött a kinevezéshez.

42. Republica 1849. jún. 27. 39.

43. Uo. jún. 29. 11. sz. 42–43.

44. *Tompa M.*: Jön a muszka. A Nép Barátja 1849. jún. 9.

45. A Nép Barátja 1849. jún. 24. 23. sz. 358.

46. Szegedi Hírlap 1849. júl. 4. és júl. 21. Az első kiadás a kormánynak 1849. jún. 27-i általános népfelkelést hirdető közleményéhez kapcsolódott. Ld. Szegedi Hírlap: A Nemzet kormánya a néphez! című kiáltványt uo. 1849. júl. 4.

mutatnak: „Hadd zengje e dalt, (a Jeszcze Polská-t) csak e dalt, egyebet ne / Enyhítve leend így a dallal a végem; / S síromba tegyétek; ítéleti napkor / Fog kelleni újra a trombita nékem. // Az utolsó ítéletkor a harci fúvókat / a trombitásokat / kell először költeni. „S milyen örömteli, mennyei óra: / A sírt kirepesztve felugrom az éjbe, / És síkra riasztom a többi világot / Nagy trombitaszóval a muszka elébe!”⁴⁷

A másik vers ugyancsak a szegedi sajtóban jelent meg. Szerzője *Antoni Langie*, címe: *Magyarhonba!* Még Sárosi Gyula fordította magyarra, a *Jövő* című lapban jelent meg először 1848-ban. A vers szövege nem kapcsolódik közvetlenül a „Jön a muszka”-kampányhoz, még az Ausztriával szembeni szabadságharcban lengyel segítségre vonatkozik, de 3. versszaka adhatott némi aktualitást a közlésnek: „Nagy az ellen számra nézve, / De nagyobb a lélek köztünk, – / Ne kérdjük mi: hányan vannak . . . / Megszámláljuk majd ha győztünk, / Mert ha vállat vállhoz vetünk, / Ketten együtt nem veszthetünk.”⁴⁸

A belügyminisztériumi fogalmazónak még egy írásáról tudunk, a hivatalos Közlönyben írt *A kishitűek ellen* című publicisztikai írásáról. A július 18-ról keltezett cikk bevezetőjében aláhúzza, hogy a veszély most komolyabb, „mert egy jól rendezett, nagy eszközökkel bíró hatalommal van gondunk, melyet a pillanat lelkesedése le nem győzend, egy győzelmes hadjárat meg nem semmisíthet (. . .) A segély csak arra kellene, hogy a veszély új meg új kitérészei ellen biztosítva legyünk, azaz hogy Ausztriát örökre ledöntsük, Oroszországot ártalmatlanná, hogy Bécs és Krakkó bátyáira a szabadság zászlóját ültessük. A külföldtől nem lehet segítséget várni, nem számíthatunk a népekre, mindenütt látjuk a zsarnokok szövetségét, ha segítünk is magunkon egy időre, új hadakat küldenek ellenünk; végygyőzelmünk majdnem lehetetlen”. E reális helyzetfelmérés után is állami tisztviselőhöz illően optimista befejezést ad a cikknek: „Míg sorsunk önkaratunktól, önerőnkől függ, miért csüggednénk! Harcunk komoly, sokáig tarthat, de a győzelem bizonyos, ha szilárdak maradunk. Azért félre a csüggedéssel! fel harcra! győzni fogunk”. H. M.⁴⁹

Nem kételkedünk Heilprin Mihály szavainak jóhiszeműségében. Nem tudjuk meddig szolgálta még új hazájának szerencsétlen ügyét, de tisztában lehetett azzal, hogy adigai közéleti szereplése (állítólag népgyűléseken is agítált a szabadságharc mellett), s nem utolsósorban a Köztársasági dalok több darabja bőven elég lett volna ahhoz, hogy bukás után súlyos büntetésben részesüljön.

Nem tudjuk biztosan, milyen úton menekült a bukás után. Életrajzírói több változatot emlegetnek. Pollak angol nyelvű monográfiája csak annyit mond, hogy hónapokig tartó bujkálás után sikerült Párizsba menekülnie.⁵⁰ Másik életrajzírója, Hochmuth Izsák azt állítja, hogy Borsod megyei barátai segítségével sikerült Párizsba jutnia, ahol

47. *Heilprin M.*: A lengyel trombitás halála (Hervegh után). Szegedi Hírlap 1849. júl. 19. 26. sz. 72. A fordítást már előbb közölte a szerző a Köztársasági dalokban 40–41. Ismerjük e vers Magos Ernő-féle fordítását. (Költeményei egy elevennek. Pesten 1848. 20–21.) Magos fordítása valamivel hajlékonyabb, anapesztusai simán fonódnak egymásba.

48. Szegedi Hírlap 1849. júl. 19. 26. sz. 72. Bem tábornok kezdeti győzelmeinek hatására hasonlóan, de művészibben fejezte ki magát versben *Petőfi*: „Két nemzet van egyesülve bennünk, / S mily két nemzet! a lengyel s magyar! / Van-e sors, mely hatalmasabb, mint / E két nemzet, ha egy célt akar?” Az erdélyi hadsereg. Közlöny 1849. ápr. 11. és röplapon.

49. Közlöny 1849. júl. 19. 568.

50. *Halász Gy.*: Pollak könyvéről írt recenziója nyomán. Az Újság 1913.

többször is találkozott Szemerével.⁵¹ Egy harmadik szerző szerint Világos után Krakkón keresztül menekült Párizsba.⁵²

A Szemerével való párizsi találkozás megfelel a valóságnak, és Heilprin becsületeségéről és hálájáról tanúskodik még a miskolci időkből származó jóakarója, későbbi munkaadójával szemben. A magyar politikus párizsi emigrációjában 1850. júniusi kelttel feljegyzi, hogy emlékiratainak (*A száműzött emlékezetei és Magyarország 1527-től*) német fordítása lassan halad, már le van fordítva 20 ív, a többi azért nincs, mivel Heilprinnek szeme megfájdult.⁵³ (Heilprin Párizsban vegetarianus lett, ettől várta szeme gyógyulását.)

Újra Miskolcon

1850 vége felé Heilprin visszatért családjához Miskolcra.⁵⁴ A magyar kultúra, a magyar irodalom helyzete jelentősen megnehezedett. A könyvkereskedést munkatársa – sógora – Fraenkel-Ferenczi Bernáth vezette tovább,⁵⁵ ám két család megélhetéséhez ez kevésnek bizonyult. A vállalkozó szellemű Heilprin könyvkiadással próbálkozott, ennek révén kapcsolatba is kerül néhány magyar íróval, költővel. Majd amikor ez a vállalkozása sem hoz anyagi sikert, kölcsönkönyvtárat nyit. E kétségbeesett vállalkozása, a könyvkiadás akaratlanul is kapcsolatba hozta a kezdő (s mint később kiderült) dilettáns könyvkiadót a korszak jelentős személyiségeivel.

Arany János az első hírt Tompa Mihálytól kapja az új kiadói vállalkozásról. Tompa közölte Arannyal (1851. október 4.), hogy most egykötetnyi elbeszélő versét Heilprin miskolci könyvárusnak ajándékozta, aki azt kinyomtatja, eladja, a költségeket levonja, a megmaradt haszonnal megosztottnak. Tompa Pesttől és Pestről kiadási és eladási tekintetben semmit sem vár. „Annyi öröme lesz a dologban, hogy kinyomva látja firkaít”.⁵⁶

A Tompával való egyezés után megjön Heilprin kiadói „étvágya”: Arany János után nyúl. Tóth Endrét kéri fel közvetítésre, aki Vattiaról keltezett 1851. október 25-i, Aranyhoz intézett levelében írja, hogy Miskolcon volt Heilprin Mihály könyvkereskedésében, melynek tulajdonosa azt állította, hogy Aranyt még a jobb időkből Pestről ismeri,⁵⁷ sokat kérdezősködött is Arany felől, nem hallott-e valamit Önről, ill. a *Daliás időről*. Kérdezte, kész-e már e mű, és hogyan s mikor adhatja Arany sajtó alá. Heilprin felkérte Tóth Endrét, kérdezze meg Aranyt, hajlandó lenne-e a költő a *Toldi* e második részét, a *Daliás* időket kiadásra eladni, továbbá hol és milyen feltételek mellett. Tóth Endre szívesen eljárna ebben az ügyben, mert Miskolc mindössze 3 óra járásra van tőle.

51. *Hochmuth I.*: i. m. Magyar Zsidó Szemle 1888. 563.

52. *Komáromy J.*: 1958. II. évf. 2. sz. 39–40. Ezt a feltevést támogathatja az az információ, mely szerint 1849. augusztus első napjaiban a belügyi tisztviselők 11 előfogaton indultak Nagyváradi felé, s onnan mindenki tovább egyéni sorsa szerint. Vö. *F. Kiss E.*: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Bp. 1987. 237.

53. Vö. *Szemere B.*: Naplója. I. 1869. 202., 105–106. és Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-i forradalom és szabadságharc napjairól. 2. kötet Bp. 1978. 331.

54. *Hochmuth*: i. m. 563.

55. A Ferenczi B.-cég miskolci könyvkereskedés centenáriuma 1835–1935. Corvina 1935. jan. 15. 2. sz.

56. Arany János levelezése. Arany János Összes művei XV. köt. Bp. 1975. 388. A Regék és beszélek című kötet valóban Miskolcon jelent meg Deutsch Dávid nyomdájában. Uo. 769. (Regék, beszélek. Írta Tompa Mihály. Nyomatott Deutsch Dávid betűivel 312 l. A kötet végén 43 sajtóhibát igazít a kiadó, köztük *-gal jelöli az értelemzavaró hibákat.

57. Arany János mint A Nép Barátja szerkesztője ugyancsak a Belügyminisztérium státusához tartozott, ill. fennhatósága alá. Vö. *F. Kiss E.*: Az 1848–49-es magyar minisztériumok 224–226.

REGÉK, BESZÉLYEK.

ÍRTA

TOMPA MIHÁLY.

MISKOLC,

NYOMATOTT REIFTSCH DAVID BETŰIVEL.

... 1852. ...

6. kép. A Szépirodalmi Könyvtár első kötete.
Tomba Mihály: *Regék, beszélyek* (OSZK)

(Heilprin szemgyengesége okozta, hogy nem kereshette fel Aranyt soraival.) Heilprin előfizetési ívet is küldött (a „Szépirodalmi Könyvtár” tervezetét), amivel vállalkozása komolyságát akarta illusztrálni. A könyvtáros azt is üzenté, hogy a fordítókat 6 pengő forinttal díjazza. Ez a tájékoztatás a fordítás lehetőségének felajánlását is jelentette.⁵⁸

Heilprin jól számított. Ha sikerül Aranyt együttműködésre megnyernie, kiadói tervein ez a körülmény nagyot lendített volna. Arany Tóth Endréhez írt válaszában (1851. XI. 12.) közölte, hogy a Daliás idők még nincs teljesen készen, és így egyelőre nincs módjában kiadásáról Heilprin Mihállyal tárgyalni.⁵⁹

Kiadói aktivitását a következőkben Tompa Mihály levelezésén keresztül kísérjük tovább. Tompa *Regék* című kötetének anyaga már 1850 novemberében együtt van. Tartalmát közli is Szilágyi Sándorral, akit kér, segítene számára kiadót találni; ugyanebben az ügyben már Vahot Imre segítségét is kérte.⁶⁰ Egy évvel később Tompa 1851. november 21-i keltű levelében dicsekszik Szemere Miklósnak, hogy Heilprin Mihály miskolci könyvtáros *Regék, beszélyek* című kéziratát megvette s kiadja, úgyhogy a levélhez mellékelt előfizetési ív szerint a tervezett 10 füzetből a 4 elsőt fogja kitenni. Kéri, hogy ne fizessen elő, úgyis küld barátjának. Mégis, ha egy-két embert bolonddá tehetsz: jól jár

58. Arany J. levelezése I. köt. 400–401. A Daliás idők első éneke ekkor már megjelent a Losonci Phönixben, uo. 774.

59. Arany J. levelezése I. köt. 412.

60. Tompa Mihály Szilágyi Sándorhoz, Kelemér 1850. nov. 6. In: Tompa Mihály levelezése I. köt. 1839–1862. Bp. 1964. 122–124.

SZÉPIRODALMI KÖNYVTÁR.

KIADJA

HEILPRIN MIHÁLY.

MÁSODIK KÖTET.

CARLO BROSCII.

SCRIBETŐL.

MISKOLC, 1852.

A KIADÓ TULAJDONA.

7. kép. Schribe: Carlo Broschi (OSZK)

Heilprin.⁶¹ Ugyanaznap ír Szilágyi Sándornak is, kérve őt, hogy a nagyenyedi *Albumot* küldje Miskolcra Heilprin Mihály könyvárushoz a saját (azaz T. M.) számára. „Heilprin különben túltett a pestieken: egy Regék és beszélek című kéziratomat megvette s kiadja”. Tompa küld előfizetési ívet is Szilágyinak, az első tíz füzetből a 4. elsőt Tompa művei teszik majd ki.⁶²

A derék, de kezdő kiadó Heilprin gyorsan meg is jelentette Tompa Mihály költeményeit, de a szerzőnek nem okozott ezzel valami nagy örömet. Szász Károly nagykőrösi tanárnak 1852. február 2-án írt levelében panaszolja: „Regéimet meglötte Heilprin, meglötte végképpen. Belől sajtó- és mindenféle hibák gyűjteménye, kívül lőcsei kalendárium. (. . .) hasztalan, másként nem lehetett! Pesten semmit sem, Heilprin 200 pengőt adott érte.”⁶³

Arany János – mit sem tudva Tompa pechjéről – (1852. március 22-én) a *Nagyvidai cigányokból* mutatványt küld író társának és megkérdezi, „vajon a miskolci Heilprin nem adná-e ki”.⁶⁴ Tompa a Nagyvidai cigányok mutatványszövegével kapcsolatosan mentegeti magát, hogy addig nem írt, míg Heilprintől levelet nem kapott, amelyet mellékel. Viszont nem szeretné, ha Arany is úgy járna mint ő (T. M.). „Ha meglötte Regéi-

61. Tompa Mihály levelezése I. köt. 143.

62. Uo.

63. Tompa Mihály levelezése I. köt. 158.

64. Arany János levelezése 1852–1856. Bp. 1982. 40.

SZÉPTUDALMI KÖNYVTÁR.

KIADJA

HEILPRIN MIHÁLY.

HARMADIK KÖTET.

A FUKARSÁG.

SUE JENŐTŐL.

MISKOLC, 1852.

A KIADÓ TULAJDONA.

8. kép. Sue: A fukarság (OSZK)

met, löje meg eposzodat is. Én félek, hogy elrontja, félek, hogy ezek lesznek sajátosságai: ügyetlen külső, rossz betű és papír, 16 ezer sajtóhiba”; ennek bebizonyítására csak Regéi egy példányát kellene leveléhez mellékelnie (. . .) „átlátnád, hogy igazam van: alig köszönnéd meg”. Különben felháborodik, hogy Arany egy ugrásnyira Pesttől nem tud munkájának kiadót találni. „Ez barátom botrány!” Panaszodik a nehézségekre: prenumaratio, könyvárusi bizomány, provinciális kiadás . . .⁶⁵

Tompa legyőzve Heilprin iránti neheztelését, elküldi verseit Szemere Miklós lasztóci földbirtokosnak, vidéki íróbarátjának, de mindjárt meg is jegyzi „ . . . nem lesz abban köszönet, azonban nem szeret ezen Heilprin-féle dolgokról beszélni, mert boszszantja”.⁶⁶

Heilprin könyvkereskedése mindezekről függetlenül továbbra is kultúráközvetítő (szó szerinti értelemben véve) központ marad Miskolcon. Tompa (1852. XI. 20-án) megkéri az ott lakó Lévay József költőt, tekintsen be Heilprinhez, nincs-e ott számára valami pesti küldemény letéve.⁶⁷

Heilprin kiadó, szerkesztő és Deutsch nyomdász silány munkát végzett, nem is keresett valami sokat a magyar irodalmon. Ezt Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz intézett

65. Uo. 43.

66. Tompa Mihály levelezése I. köt. 162.

67. Uo. 174.

(1854. február 23-i keltű) leveléből tudjuk. Lévay kéri Gyulait, nézze meg, mi a sorsa az ő nagy hírű poémáinak, melyeket pesti könyvárusoknál bizományba hagyott. Nem akar ezért Pestre utazni, mert az 50–60 pft útiköltség sem bolondság, kivált ha ott is ennyit percipiál (keres), mint Heilprinnél itthon (azaz Miskolcon), egy példány árát két év alatt.⁶⁸

Ha Heilprin „Szépirodalmi Könyvtár”-át Tompa verseivel kezdte, illő pár szót ejteni a folytatásról is. A „Szépirodalmi Könyvtár”-nak valamennyi tervezett kötete megjelent: 1–4. rész: *Regék és elbeszélések* Tompa Mihálytól, 314 old., 1 frt 20 kr. 5–6. *Carlo Broschi*. Írta Scribe Jenő, franciából fordította Balázs Józsa, 140. old. 40 kr., 7–9. *A fukarság* Seu Jenőtől. Franciából fordította Erdélyi I. Péter, 399. old., 1 frt., 10. *Két gyűrű* Wettenberghtől 101 old., 20 kr.^{68a} Ne firtassuk most, mennyivel gazdagította az ambíciózus című „Szépirodalmi Könyvtár” a kiadó tulajdonaként a magyar és egyetemes irodalmi műveltséget hazánkban. Ut desint vires, tamen laudanda voluntas. Ha a számadás könyvekben betekintésünk lenne, tudnánk, miért kellett a Heilprin–Fraenkel-cégnek profilt váltania . . .

A kölcsönkönyvtár

A könyvkereskedés pangott, a kiadói tevékenység bukása után a kultúra területén maradvá Heilprinék a könyvkereskedés romjaiból kölcsönkönyvtárat létesítenek, amely jellegénél fogva állandóbb forgalmat, bevételt hozhat. Számított a város értelmiségére, polgárságára. Ekkor a városnak már 4000 izraelita vallású polgársága van, amelyre bátran számíthatott a vállalkozó. Könyvkölcsönzési cédulák nem állnak rendelkezésemre, ezért nagy óvatossággal a kölcsönkönyvtár állománya alapján próbálom jellemezni azt a művelődési lehetőséget, amelyet ez a könyvtár a miskolciaknak nyújthatott. A kölcsönkönyvtár címkatalógusa az Országos Széchenyi Könyvtárban fennmaradt,⁶⁹ és ennek alapján próbálom ismertetni nagyvonalakban az ottani kölcsönzés céljából rendelkezésemre állott irodalmat. Ez a katalógus 1855-ben készült Deutsch Dávid gyorsajtóján, 77 nyomtatott oldalt tartalmaz és az 1855. április 8-i állapotot tükrözi. Magyar, francia, német és angol nyelvű könyveket és szakfolyóiratokat tartalmaz, összesen 1709 tételben.

68. Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp. 1961. 183. A „nagyhírű poémák” Lévay József költeményei. Pest 1852. ld. *Gyulai*: i. m. 604. Tompa Mihály az említett kellemetlenségek ellenére is kapcsolatban maradt a kiadót Heilprin távozása után tovább vezető társas Fraenkel-Ferenczivel főként egyházi jellegű műveinek kiadása ügyében. Vö. *Hegyaljai Kiss G.*: Tompa Mihály levelei miskolci kiadójához. ItK. 1929. 355–357. Sőt megjelentek a Regék is új kiadásban ugyanennél a kiadónál.

68a. Sue L'avarice (Fukarság) című regényét Erdélyi I. Péter tanítóképző intézeti tanár fordította, aki a szabadságharc után Miskolc környékén húzta meg magát. A könyv második kiadást is megért: A fukarság. A milliomos. Regény. Ford. Erdélyi Indali P. Miskolc 1858. Fraenkel B. 299. 1. Scribe Carlo Broschijának fordítója Balázs Józsa (1830–1887), azaz Balázs Sándor, 1852-ben a Hölgyfutár segédszerkesztője volt. Ez volt első könyvalakban megjelent fordítása. Ez a regény már Pesten Lukács nyomdájában látott napvilágot. Megemlítem, hogy a Carlo Broschit később Evva Lajos is lefordította: Pest 1872. (Pesti Hölgydivatlap). Megjelent a „Szépirodalmi Könyvtár” 10. füzeté is, amely Wettenbergh: Két gyűrű című művét tartalmazta 101 nyomtatott oldalon, 20 krajcáros áron. Vö. *Demjén J.*: Az 1849–1857. évi magyar könyvészet. Pest 1862. 126. és Heilprin M. az első miskolci könyvkiadó. Borsodi Szemle 1958. 2. sz. 39–40.

69. Jelzete az OSzK-ban: Hung. 1. 3439 i.

HEILPRIN ÉS FRÄNKEL

MISKOLCZI KÖNYVTÁRSOK

KÖLCSÖN-

KÖNYVTÁRÁNAK

J E G Y Z É K E.

Bücher-Verzeichniß

der

Reih-Bibliothek

von

M. Heilprin & B. Fraenkel

in

M i s k o l c z.

MISKOLCZON 1835.

NYOMTATTA GYÖRS-SAJTÓN DEUTSCH DÁVID.

9. kép. Heilprin és Fraenkel
miskolci kölcsönkönyvtárának jegyzéke (OSZK)

A magyar rész⁷⁰ 255 tétel, nemcsak kortárs magyar szépirodalmat, tudományos műveket, de magyarra fordított világirodalmat is jelentett. Mutassuk be a szerzőket a katalógus sorrendjében: Arany János (4 kötet), Bajza József (2 kötet), Berzsenyi összes munkái, Császár Ferenc (4 kötet), Czakó Zsigmond (2), Degré Alajos (4 kötet), Dobsa Lajos (2 kötet), Eötvös József (2 kötet), Fáy András több műve, Frankenburg Adolf (2 kötet), Gaál József (2 kötet), Garay János (2 kötet), Hugó Károly: *Egy magyar király*, Jókai Mór (13 kötet), Jósika szinte valamennyi műve, Kazinczy munkái (9 kötet), Kemény Zsigmond regényei, Kisfaludy Károly munkái (3 szakaszban), Kisfaludy Sándor (3 kötet), Kölcsey Ferenc versei, Kuthy Lajos művei (VI–VIII. kötet), Lévy József költeményei (I. kötet), Nagy Ignác (4 kötet és újabb 2 kötet), Pálffy Albert (2 kötet), Petőfi: *A hóhér kötele*, *Tigris és hiéna*, *János vitéz*, *Összes költeményei*, Tompa Mihály (4 kötet), Vajda Péter (4 kötet), Vörösmarty *Összes munkái* (3 szakasz), Zrínyi Miklós munkái (2 könyvben). Tehát állapítsuk meg, hogy minimális kivétellel (Zrínyi) a kortárs magyar irodalom, vagy legalábbis a XIX. század első felének irodalma volt képviselve Heilprin Mihály kölcsönkönyvtárában. Szerepeltek folyóiratok is, így az Életképek 1843–1846, a Budapesti Szemle, a publicisztika: Gorove István Utazásai, Ellenőr. Nem hiányoztak a kor divatos almanachjai, s a folklór sem (*Népdalok és népmondák* Erdélyi János szerkesztésében). A magyar részben szerepeltek a kor divatos íróinak,

70. Uo. 3–26. o.

illetve a világirodalom klasszikus műveinek magyar fordításai is: Dumas 4 kötetben, a Külföldi Játékszín 75–80. sz., Georges Sand, Scribe egyes művei, Shakespeare-t 2 kötet képviselte és Sophokles *Antigoneje* és *Elektrája* is meg volt magyar nyelven a kölcsönkönyvtárban. A történettudományt Horváth Mihály *Magyarország története* prezentálta 4 kötetben.

A francia könyvek a kölcsönkönyvtári címjegyzék 10 oldalát töltötték meg.⁷¹ Itt szinte arányosan szerepelt a kortárs irodalom és a klasszikusok. Több történettudományi és színházi vonatkozású könyv is rendelkezésre állhatott az érdeklődőknek. A címjegyzék sorrendjében idézünk néhány szerzőt és ismertebb művét. Balzac regényei, Beaumarchais darabjai, Louis Blanc-nak a Fiatal Magyarország soraiban oly népszerű *Histoire des dix ans 1830–1840*, Chateaubriand: *Atala*, *René*, Dumas 6 regénye, Fénelon: *Télémaque*-ja, Victor Hugo 3 műve, köztük a *Notre Dame de Paris*, Lamartine *Keleti utazása* és a *Histoire des Girondins*. A színház területéről a következők sorjázanak: Magasin Théatral számos füzete, Molière hat vígjátéka, Racine drámái, a Théâtre Français című sorozat 2 teljes oldalt foglal el a katalógusban. Rousseau több műve között szerepelt a *Considérations sur le gouvernement de Pologne*, amelyből Kazinczy Ferenc is fordított és közölt egy fejezetet az Orpheusban. Népszerű volt Magyarországon suo anno Eugène Sue is, 7 műve közül említsük meg Heilprin könyvtárában a *Les mystères de Paris*-t, Voltaire 10 műve zárja le a sorozatot, köztük a Magyarországon oly népszerű *Histoire de Charles XII*, amelynek egyes részeivel vitatkozott a Voltaire-t fordító Gvadányi, de amelyet Széchenyi István is olvasott és *Naplójában* ki is jegyezt 1823-ban, galíciai táborozása előtt.

Szerényebb helyet foglal el az angol irodalom.⁷² Itt csak a szerzők nevének felsorolására szorítkozom: Boz (Dickens) 3 műve, Bulver, Goldsmith, Irving, Pope, Scott, Shakespeare. Tehát néhány kortárs prózaíró mellett az epikus költészet és a színpad klasszikusai.

Statisztikai szempontból a legbővebbnek látszik a német része a kölcsönkönyvtárnak. Ez azonban megtévesztő, mert a szó szoros értelmében vett német irodalmat csak Goethe drámái (2 kötet), Lessing színművei, Schiller 10 kötete és Wieland 9 kötete képviselné, tehát elsősorban a színpadi művek. A német tudományos irodalomból megvoltak Humboldt utazásairól és tudományos kutatásairól szóló kiadványok. A többi viszont csak fordítás: Dumas németre fordított könyvei 3 oldalon soroltattak fel, de megvoltak Voltaire drámáinak német fordításai is. Több magyar szerző németre fordított munkája is rendelkezésre állott az olvasónak, így Eötvös József *Der Dorfnotaire*-ja (1855-ben már lengyelül is megjelent!), Jókai *Die weisse Rose (A fehér rózsza)*. Néhány jelentős magyar történelmi vonatkozású könyv is ott állt a polcokon (Szilágyi: *Die letzten Tage der ungarischen Revolution*, az angol J. Paget: *Ungarn und Siebenbürgen*-je. A lengyel történelem és mondavilág iránt érdeklődőknek érdekes lehetett Czaykowsky!) *Wernahora, der Seher in der Ukraine* című műve), egy mai lengyel kéziratárban a Wernyhóra-féle jóslat együtt szerepel Kossuthnak a magyar néphez 1849. augusztusban intézett búcsúszózatával . . .

Heilprin Mihály és társa kölcsönkönyvtárának ilyen futólagos ismertetésére szükségünk volt, hogy láttassuk egy nagy műveltségű vidéki könyvkereskedő ambiciózus törekvését, hogy városa, Miskolc szellemi színvonalát emelje, intellektuális horizontjait tágítsa. Helytörténészek feladata lesz felmérni e kölcsönkönyvtár jelentőségét a város kulturális életében a Bach-korszakban egykorú levéltári adatok, naplók, levelezések, sajtóvisszhangok tükrében. De kiindulópontul szolgálhat ez a katalógus egy olyan kuta-

71. Uo. 27–36. o.

72. English Books, uo. 37–38. o.

tónak is, aki a múlt század ötvenes éveinek szellemi életét kutatva összehasonlító kutatásokat tehet a vidéki könyvtárak és kölcsönkönyvtárak területén.

A szerencsétlen, jóindulatú, újtásra képes Heilprin Mihály 32 évesen megérti, hogy állandó, biztos egzisztenciát nem képes magának és családjának biztosítani. Még 1851. július 2-án született idősebb fia Louis, öt követi majd két év múlva a fiatalabb, Angelo, aki Sátoraljaújhelyen látta meg a napvilágot.

A következő és utolsó magyarországi állomása Sátoraljaújhely, ahol elvállalta a Köstenbaum-féle kőpítványból fenntartott izraelita iskola igazgatását. A zempléni borkereskedés e központjában a lakosság 25%-a, azaz 1125 lélek zsidó.⁷³ Itt sem találja meg helyét, és számításait, a kisváros szűkösnek bizonyult szelleme számára. 1856 februárjában értesíti barátját Hochmuth Ábrahámot, hogy Amerikába készül, előtte szeretne elbúcsúzni tőle.⁷⁴ Már e városkában elhatározta, hogy Angliában vagy Amerikában próbál szerencsét. Ettől fogva tanul angolul és sajtóságos módon, nem kézikönyvből, hanem Gibbon könyvét, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*-t olvasgatva. Még 1856-ban Anglián keresztül kikerül Amerikába. Tizennégy fiatal, fogékony évet töltött hazánkban. Ezek emléke elkísérte őt a fejlődésének csúcspontja felé igyekvő nagy országba. Kíváncsian várhatjuk: Milyen élmények, emlékek maradtak meg benne akkor, amikor teljesen új viszonyok közé kellett beilleszkednie . . .

Az Észak-amerikai Egyesült Államok polgára

Harminchárom éves, ekkor és a *Köztársasági dalok* szerzőjének új egzisztenciát kell teremtenie, hogy népes családját (szüleit is) eltarthassa. Annyival is inkább, mert kb. ugyanannyi idő van még előtte, amint amennyit Lengyelhonban és Magyarországon eltöltött.

Helyzetünket megnehezíti az a tény, hogy főleg a magyar korszakot illető gazdag forrásanyaggal szemben a továbbiakban Heilprin vejének, Gustav Pollaknak *Michael Heilprin and his sons*⁷⁵ című, 1912-ben New Yorkban kiadott monográfiájára támaszkodhatunk elsősorban. De érdekel bennünket további sorsa, fejlődése, vajon amerikaiává válik-e olyan gyorsan mint Miskolcon magyarrá. Milyen lesz további viszonya szülőföldjéhez, Lengyelországhoz és fogadott hazájához. Magyarországhoz? A kérdés annyival is inkább izgalmas, mert a *Köztársasági dalok* költője most végre egy demokratikus, köztársasági berendezésű nagy ország társadalmi viszonyai közé került.

Hogy az angolszász olvasó tájékozódhassék Heilprin Amerika előtt életéről, Gustav Pollak könyve elején közli John W. Chadwick tiszteletesnek Heilprinről szóló cikkét a *The Unitarian Review* 1888. szeptemberi számából.⁷⁶ A költő-politikus Heilprin-képhez Chadwick nem sok újat tett hozzá. Említi, hogy Londonban William Henry Canning Amerikát ajánlotta letelepedési helyül. Az első tartózkodási hely 1856 májusától Philadelphia, ahol Heilprin két éven át tanítással tartotta el családját.⁷⁷ 1858 augusztusában kerül a család Brooklinba, ahol dolgozatunk hőse R. H. Manning társaságába jut be, s itten találkozik Kossuth-emigráció több tagjával is.^{77a} Még 1858-ban került kap-

73. *Simon L.*: i. m. 51.

74. *Hochmuth*: i. cikk 666.

75. *Michael Heilprin and his sons*. New York 1912.

76. *G. Pollak*: i. m. 3–7.

77. Uo. 170.

77a A *Nation* jelentős folyóirat volt. Alcímében szerepel a politika, irodalom, tudomány és művészetek. 1865-től 1908-ig állott fenn. Az amerikai sajtótörténeti lexikon kiemeli a munkatársak között Heilprin Mihály nevét, a lexikon e folyóiratnak 25 oldalt szentelt. *Frank Luther Mott: A History of American Magazines 1865–1885. Volume III. 331–356.*

MICHAEL HEILPRIN AND HIS SONS

A BIOGRAPHY

BY

GUSTAV POLLAK

NEW YORK
DODD, MEAD AND COMPANY
1912

*10. kép. Gustav Pollak: Michael Heilprin and his sons című
könyvének címlapja (OSZK)*

csolatba az Appleton's New American Cyclopedia szerkesztőségével, pár évvel később a Nation című lappal, s 1863-tól 1865-ig Washington a lakóhelye.

Nem tudni, hogy Ferenc József magyarországi látogatásával kapcsolatos-e a tény, hogy 1857-ben Petőfi-verseket: (Egy gondolat bánt engemet (My care) és a Dalaim (My songs) fordít angolra a Graham's Magazin 1857-es évfolyama számára. Hála Gustav Pollak lelkiismeretes Heilprin-monográfiájának, az angol szövegeket is ismerjük,⁷⁸ de sajnos a vej nem lévén filosz, nem közölte az idézett magazin megfelelő bibliográfiai adatait. Műfordítói tevékenységében láttuk idáig, hogy németből (azaz anyanyelvéből) fordított Herwegh-verseket, magyarra, de ez az aránylag rövid amerikai tartózkodás utáni magyarból (tanult nyelvéből) való fordítás angolra (amelyet még jól nem is ismerhett), bravúros teljesítmény. Tartalmi hűségét és művészi értékeit nem tudtam meghatározni. Felteszem, hogy ezek a fordítások az első amerikai Petőfi-fordítások lehetnek, hiszen az európai elterjedtségben Kertbeny Károly Petőfi-kötetei után indul meg egy bizonyos Petőfi-kultusz, a múlt század ötvenes éveiben. Mindenesetre Petőfi világszabadság eszméjét Heilprin igyekszik tisztességesen visszaadni „Freedom forever to the world!”, hiszen maga a fordító a világért is aggódott Köztársasági dalaiban.⁷⁹ Magyar-

78. G. Pollak: i. m. 164–165.

79. Ld. Nemzeti őrdal. In.: Köztársasági dalok i. m. 7 és Az utolsó háború uo. 9.

TRANSLATIONS FROM PETOFI

A rock, by crushing thunder's might
Dashed to the vale from craggy height.
When once the nations, tired to bear,
To break the yoke of slavery dare,
And rise at once with brandished swords,
And banners red, and with these words
Upon the banners all unfurled:
"Freedom forever to the world!"
That sound from east to western ends —
And tyranny to fight descends,
There flow my blood
In battle dread —
Fresh out of my exulting breast.
May there my dying voice — suppress
By weapons' clink, unheard expire
'Mid trumpets' sounds and cannons' fire —
And o'er my corse
The snorting horse
May dashing run to victory,
And leave unburied, trampled, me.
My scattered bones they'll gather there
When burial's day comes grand and fair;
When with the mournful music's sound,
And under banners furled around,
They lay in one grave, side by side,
All who for thee, World's Freedom! died.

MY SONGS

In musing thoughts I often stray:
I dream — what? I could hardly say,
And thus throughout my home I fly,
All o'er the earth and through the sky.
The little songs I then unroll
Are moonbeams of my dreaming soul.

While thus I rove in realms of air,
I ought perhaps for wants to care,
To think — oh, that's too serious!
There is a God who thinks for us.
The little songs I then enroll
Are butterflies of my light soul.

*11. kép. Heilprin Petőfi fordításaiból
(Egy gondolat bánt engemet, Dalaim)*

angol szakos felkészültségű műfordító feladata lenne Heilprin Petőfi-fordításainak elemzése. A versközlés nyomán Pollak megemlíti Petőfi látogatását Heilprin könyvkereskedésében, ami megerősíteni látszik a találkozás hitelességét. Pollak csak abban téved, hogy a forradalom idején lett volna a magyar költő Heilprin „klubjában”. Viszont a jelenet leírása erősen emlékeztet az *Így élt Petőfi* című kiadványban közölt szövegre.

1860 júliusában történt, hogy az amerikai magyar patrióták, köztük Zulavszky László légiót szervezett, hogy csatlakozzanak Garibaldi felkeléséhez. Az elutazás előtti banketten Heilprin Mihály búcsúbeszédet intézett hozzájuk egy lelkesítő költemény formájában, amelyben Pollak monográfiája szerint a következőket mondotta versben: „És amikor a zúgó vihar rázza, dobálja / Hajótok árbocát, bordázatát és gerincét, / Hangosan énekeljétek a vihar és a hullámok ellenére / Vörösmartyok nagy Szózatát! / Hogy az óceán hullámai visszhangozva / Zengjék valamennyi parton- / Hogy Árpád nemzete nem halt meg, / Hogy Magyarország újra élni fog! (. . .) Európa szabadságáért kel fel most — / Küzd, hogy sírját szétfeszítse; / Nézzétek ahogy mártírjainak szelleme fel-

kel . . .⁸⁰ Tehát Petőfi verseinek angol fordítása után Vörösmarty *Szózatának* hangulatával búcsúzik a magát magyarnak (is) érző emigráns.

A következőkben Heilprin publicisztikájából csak a két haza iránti hűségéről szóló írásokat említem. 1865 júliusában a *Nation*ban jelent meg *The crisis in Austria* című cikke, amelyben széles történelmi áttekintést ad a Schmerling-féle kezdeményezés előzményeiről.⁸¹ Pollak egy *Stricking Article on Hungary* című tanulmányát is ismerteti, amelyben Heilprin a passarovácsi békétől (1718) 1859-ig adja elő Magyarország történetét, a Kazinczy-ünnepségekkel zárva mondanivalóját. Valószínűen német nyelvű források alapján dolgozott, vagy az olvasóknak akarta megkönnyíteni a térképen való tájékozódást, amikor a helységneveket következetesen német alakban idézi.⁸²

Még 1868 áprilisában, talán a galíciai autonomista mozgalomhoz kapcsolódva jelent meg *Finis Poloniae* című cikke a *Nation*ban, amelyben a felosztásoktól kezdve egészen a januári felkelésig adja elő szülőhazája történetét.⁸³ De ír mind a két népet érintő és fenyegető pánszlávizmusról is, éspedig a *Nation* 1868. május 14. és 28-i számaiban.⁸⁴ Érdekesek a magyar–lengyel kapcsolatokról szóló elmélkedései is (*Recollection of Hungary and Poland*). Ebben találjuk magyarságának egyik bizonyítékát, a Köztársasági daloknak „Kedves Nőmnek. Budavár visszavétele napján” szövegű dedikációt, valamint talán egyik legjobb magyar versének (Kaszához, ki magyar!) sorait is.⁸⁵

Említsük meg szerkesztői együttműködését is néhány szóban. Jelentékeny volt közreműködése a Charles Cole's Biographical Dictionary-jában (London–Cambridge 1865). Lengyel címszavakat ajánlott nemcsak az 1831. évi felkelés szereplőit, hanem a régebbi lengyel történelemkultúra képviselőit (Kochanowski, Żółkiewski, Czarnecki) is. Az életrajzi lexikon magyar címszavai közül a köztudatban még frissen élő 1848–1949-es magyar szabadságharc vezéreit (Damjanichot, Nagy Sándort, Csányit és Széchenyit) ajánlja felvételre, de a régebbi századokból „Korvin” Mátyást, Zápolya Jánost, Bocskait, Zrínyit, Thökölyt és Rákóczit, az irodalomból Katonát, Kazinczyt és Petőfit.⁸⁶ Fennmaradtak a New American Cyclopediához javasolt magyar címszókiegészítések is: Magyarország, Pannonia, Katonai Határőrvidék, Pesth, Debreczin (!), Hunyadi, Kossuth, Görgei, Klapka, Guyon, Kmety, Perczel, Kazinczy, Kisfaludy, Petőfi, Csoma, Kollár.⁸⁷

Második (vagy fogadott) hazájához való élő kapcsolatáról tanúskodik a New York-i magyar egyletről a Vasárnapi Újsághoz küldött levele. Sokatmondó bevezető mondata: „Az itteni magyar egyletet és annak viszonyait kívánom *hazámfiaival* megismertetni”. Az egylet kicsiny: a magyarok szétszórta élnek Amerikában, sokan vissza is tértek hazájukba. Az egyletet 1865. október 14-én alakították át egy Eisler (Vasfi) Mór orvostudor által létrehozott egyesületből. A szervezeti szabályzat ismertetése után szól a helységviszonyokról (319 Bowery), az egyletnek járó lapokról: a Pesti Naplót, a Hont, a Vasárnapi Újságot, a Politikai Újdonságokat és a Bolond Miskát járatták. Amerika akkor még nem a karrierok országa. „Kevés magyarnak sikerült itt hont találni, még ha a magáéról félig le is mondott: még kevesebbnek vagyonna szert tenni”. Több magyar viszont részt vett a legutóbbi polgárháborúban (Asbóth Sándor tábornok, Kovács József őrnagy, Menyhárt János). Befejezésül felsorolja név szerint az egylet 28 tagját. Az

80. Pollak: i. m. 171.

81. G. Pollak: i. m. 13.

82. Uo. 180–191.

83. Uo. 27.

84. Uo. 46–56.

85. Uo. 163–168.

86. Uo. 18–21.

87. Uo. 172.

amerikai demokráciában elfért a volt katonatisztek mellett az asztalos, a bányász, a falusi gazda, a rizsültető, a könyvkötő, a borkereskedő. Néhány ismertebb név azért idekivánczozik: Perczel Miklós ezredes, Ruttkay Lajos ügyvéd, Kossuth Lajos unokaöccse, Stahl Gyula tábornok, Zágonyi Károly ezredes, Zulavszky László ezredes, Kossuth Lajos unokaöccse. A névsor ábécérendjében Heilprin Mihály tanítóként szerepel.⁸⁸

Nem lenne teljes a Heilprinről adott kép, ha nem említenők élete végéről hitsorosaival kapcsolatos viszonyát. Egy becsületes emberi portré áll előttünk. Önfeláldozóan támogatta a cári Oroszországból elüldözött zsidó hittestvérei ügyét, első segítséget nyújtott nekik a letelepedés és a beilleszkedés nehéz időszakában 1887-ben. Ugyancsak nem feledkezett meg arról sem, hogy hírneves, tudós zsidó családból származik és már évekkel előbb egy kétkötetes munkával örökítette meg nevét a „*The historical Poetry of the Ancient Hebrews*” (New York 1879–1880).⁸⁹

A magyar forradalom és szabadságharc lengyel „vészmadara” 1888. május 10-én halt meg Summith-ban. (New Jersey) Felesége, Henriette Heilprin 11 évvel élte túl, 1899. július 1-jén hunyt el. A hazai sajtó *Magyar ember halála Amerikában* című cikkével adózott emlékének. Röviden néhány szót a helyenként hiányos és helyenként túlzásoktól sem mentes híradásról: Heilprin Mihály Lengyelországban született, de már kora ifjúságában Magyarországra került. A szabadságharc kitörésekor (az „Amerikai Nemzetőr” szerint) miniszteri tanácsos volt a külügyminisztérium sajtóirodájában. 1850-ben a többi menekülttel együtt Párizsba költözött, s 1856-ban hajózott át Amerikába. Itt a fiatal Heilprin kiváló tudományát csakhamar széles körben megismerték, az Appleton „New American Encyclopédiának” ő volt a társszerkesztője, s a becses „American Cyclopediat” ő maga(?) szerkesztette. Azonkívül több tekintélyes lapnak, így az „Evening Post”-nak(?) belső munkatársa volt, s publicisztikai dolgozatai nagy olvasóközönségre találtak (. . .) Heilprin a New York-i magyar egyesületnek 1857 óta rendes tagja volt, s halála, mely az ottani magyar kolóniát egyik legderekabb tagjától fosztotta meg, mindenfelé a legnagyobb részvétet keltette.⁹⁰

Heilprin Mihály utóélete

A lengyel–magyar–amerikai zsidó Heilprin Mihály utóéletéről csak két szempontból beszélhetünk. Az egyik a szó szoros értelmében vett emlékezőkészség, amelyekben magyarsága vagy magyar vonatkozásai szerepelnek, a másik, és ez az irodalmibb szempont, meddig volt irodalmi munkásságának legalább egy része, töredéke jelen a hazai irodalmi életben. A továbbiakban nem választjuk szét anyagunkat e két szempont szerint, hanem az anyag időrendjében próbáljuk rendszerezni mondanivalónkat.

Heilprin Mihályt a magyar reformkor, az 1848-as magyar forradalom és az azt követő szabadságharc tette költővé, magyar költővé. Ennek a korszaknak fénykörében csillog az ő alakja is. Csodálatos korszak ez, soha ennyien a régebben vagy nemrégiben betelepültek közül, és a nemzetiségiek közül nem érezték magukat oly hirtelen magyaroknak. Hogy csak egy példát említsék: az izraelita vallású Vasfi (Eisler) Mór és a német anyanyelvű Kertbeny-Benkő (Benkert) Károly, „két magyar honfi” tette le névjegyet választott nemzete, a magyarság mellett. Lipcsében *Hangok a múltból*⁹¹ című magyar nyelvű költői antológiával, amely a forradalom és szabadságharc idején megjelent köl-

88. Heilprin Mihály: a New York-i magyar egyesület, 1868 május végén. Vasárnapi Újság 1868. 298.

89. Vö. A 3. sz. jegyzetünk angol nyelvű lexikonának adataival.

90. Nemzet 1888. jún. 2. 152. sz. 3.

91. Hangok a múltból. Lipcse 1851. 151. skv. 1.

teményeket tartalmazza. Ha az 1830–31. évi bukott lengyel szabadságharcnak katekiz-musa lehetett Mickiewicz *A lengyel nemzet és a lengyel zarándokság* című könyvei, úgy az 1849 utáni magyar emigrációnak is imakönyve lehetett a ragyogó korszakot tükröző lípcsei verseskötet. Ebben olvasható a Kaszához, ki magyar. De nemcsak hazánk határait lépte túl Heilprin talán legjobb verse, hanem a nyelvi határokat is. A két magyar szerkesztő nagyon okosan és gyorsan megjelentette az antológiáját németül is, *Nationallieder der Magyaren*⁹² címmel, amelyben Heilprin verse immár németül, világnyelven is hozzáférhetővé vált. De idehaza kéziratos formában is terjedt. Cser József tanító kéziratos énekeskönyvében, amelyben Heilprin *Kaszához, ki magyar* című verse Szász Gerő: *Oh, Erdély elesned . . .* Léway József: *A lengyelekhez* (1849) és Langie-Sárosi *A lengyel légió dala* című induló társaságában olvasható.⁹³

A kiegyezés körüli évek szabadabb légkörében egyre többször találkozunk Heilprin nevével. Áldor Imre *Arany furulyája* (Budapest é. n. II. kiad. 118–119.) hozza a „kaszás” verset. Ebben a kötetben különben még 11 lengyelbarát vers is olvasható. Egy másik, ugyancsak ezekből az időkől származó versgyűjtemény szerzője Léczfalvi B. László *Riadó*⁹⁴ című antológiája szintén a *Kaszához, ki magyar* című verset idézi az olvasók emlékezetébe.

A külföld magyarjai közt emlegette már valamivel korábban Kertbeny Károly, irodalmunk fáradhatatlan külföldi nagykövete.⁹⁵

Az amerikai emigráns 1888-ban bekövetkezett halála egész emlékezéslavinát indított el. A Jókai Mór főszerkesztése alatt megjelenő *Nemzet* a Hírek rovatában emlékezett a *Magyar ember haláláról Amerikában*.⁹⁶ Ezt követte Hochmuth Izsák veszprémi rabbi baráti hangvételű, egyben tisztelgő, az életrajz szempontjából is fontos megemlékezése.⁹⁷ Heilprin Mihály ekkor már 32 amerikai évet tudhatott maga mögött, érthető, hogy ottan is akadt megemlékező, aki egy unitárius folyóiratban ír róla, részletesen szólva a magyarországi évekről is.⁹⁸ Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* (II. kötet 1338) oldalán jelzett cikkekre, Eördögh Dániel írására (a Borsod-Miskolci Közlönyben 1888. 52. sz.), miskolci informátoromnak nem sikerült rátalálnia.

A következőkben elsősorban a magyar forradalom és szabadságharcához kapcsolódó irodalomban, illetve miskolci helytörténeti jellegű kiadványokban keresem a heilprini nyomokat. Hentaller Lajos kelti életre a miskolci nemzetőrök dalát, a Nemzeti őrdalt, de a vers szerzőjének, Heilprinnek neve nélkül.⁹⁹

Az 1848/49-es események 50. évfordulóján Bernstein Béla szombathelyi rabbi ad ki könyvet Jókai előszavával *Az 1848/49-i magyar szabadságharc és a zsidók* címmel.¹⁰⁰ Ebben felsorolja a szabadságharcban fegyveresen harcolt zsidó tisztek nevét, teljes terjedelmében idézi Heilprin Mihály: *Kaszához, ki magyar* című versét,¹⁰¹ s hivatkozik arra is, hogy Borsod megye követe, Szemere Bertalan Heilprin példáját idézte az or-

92. *Nationallieder der Magyaren*, übersetzt von Vasfi (Eisler) Mór und Benkő (Kertbeny Károly). Braunschweig 1852. Jeger Verl. XXVI. 384.

93. Népdalok és költemények 1848–1849. OSzK kézirattár Quart. Hung. 3117 157/84–160/85 versző, a három másik vers: 285/150–286/151, – 295/155–296/156 és 297/156 – 298/157.

94. *Költemények az 1848/49-i szabadságharc történetéből*. Kolozsvár 1868. 72.

95. *Die Ungarn im Auslande I. Namensliste ungarischer Emigration*. Brüssel, Leipzig 1864. 20.

96. *Nemzet*. 1888. jún. 2. 152. sz. 3.

97. *Magyar Zsidó Szemle* 1888. 560–569.

98. *John W. Chadwick*: *Unitarian Review* 1888 September. Új közlése G. Pollak idézett könyvében 3–7.

99. *Hentaller L.*: *A szabadságharc dalai*. Bp. 1895. 88–90.

100. *Az 1848/49-i magyar szabadságharc és a zsidók*. Bp. 1898.

101. *Bernstein*: i. m. 213–214.

szágyűlésen, amikor a zsidók egyenjogúsításáról folyt a vita.¹⁰² A magyar könyvkereskedők lapja, a Corvina, Bernstein könyvére hivatkozik, amikor Heilprin Mihály életútját példakép állítja a hazai zsidóság elé.¹⁰³

A nagy évforduló után különféle alkalmi cikkekben, megemlékezésekben találkozzunk nevével. Vadnay Károly 1896-ban írt cikkében az első magyar zsidó minisztériumi alkalmazottak között emlegeti.¹⁰⁴

A Miskolc városának monográfusa, Szendrei János idézi a nemcsak helytörténeti szempontból jelentős *Nemzeti őrdalt* a röplapon megjelent verset facsimile kiadásban közölve alapvető monográfiájában,¹⁰⁵ de a kiadvány IV. kötetében a miskolci izraelita hitközség negyvenes évekbeli történetében csak Heilprin Mihály megjelenését emeli ki.¹⁰⁶ A monográfia következő kötete *Egyházi irodalom és költészet* című fejezetében emlékeztetbe idézi Heilprin *Zsidó kördalát*.¹⁰⁷ Ugyanott kapunk egy Heilprin életrajzot is, helytörténészről furcsa módon, átvéve Szinnyi lexikonának adatait.¹⁰⁸ Ekkor még csak helyenként szerepel Heilprin Mihály Miskolc irodalmában, később akadnak majd olyan miskolci szerzők, akik egyes Heilprin-problémákat igyekeznek közelebről vizsgálni, őket jórészt a jegyzetapparátusban idézem.

A Heilprin-irodalomban fordulatot jelent Heilprin vejének, Gustav Pollaknak *Heilprin Mihály és fiai* című monográfiája,¹⁰⁹ amely a Heilprin-irodalom egyik legfontosabb darabja. Benne kapjuk a lengyel–magyar emigráns amerikai irodalmi és publicisztikai tevékenységének részletes, adatszerű ismertetését. Ez a könyv rövid időn belül eljutott Magyarországra is, és Halász Gyula, a Magyar Földrajzi Társaság titkára a napi sajtóban részletesen ismertette.¹¹⁰

A polgári demokratikus forradalom napjaiban Rédey Tivadar, Heilprin személyében, a „magyar népköztársaság első apostolainak egyikét” látta *Köztársasági publicisták 1848-ban* című cikkében, a Köztársaság című újságban felfedezte a Köztársasági dalokat,¹¹¹ de magát a verskötetkét nem találta meg. Így aztán érthető, hogy Rédey cikke végén megjegyzi, hogy „a publikáció megjelenésének ténye érdekesebb, mint amennyire tartalma jelentékeny; szerzője költői vénájának semmi egyéb megnyilatkozása nem ismeretes”.

Amit az utóéletéről tudunk, bizony erősen mozaikszerű, mert véletlenül bukkannak fel itt-ott váratlanul adatok, utalások, nemegyszer a helytörténeti irodalomban, másszor pedig a magyar zsidóság történetének kereteiben. Az előbbire példaként szolgáljon egy miskolci alkalmi kiadvány a miskolci felsővárosi Szent Anna Egyházközség fennállásának centenáriuma alkalmából, amely teljes terjedelemben lekötölte Heilprin Nemzeti őrdalát. A kötet szerkesztője Rétay Kálmán Szendrei Miskolc monográfiájá-

102. I. m. 319. Sajnos nem találtam meg Szemere Bertalan felszólalásának szövegét.

103. Corvina 1899. 30. sz. jan. 30. 14.

104. Vadnay K.: Az első zsidó miniszteri fogalmazó. In. Vadnay K.: Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 437–443.

105. Szendrei J.: Miskolc története 1800–1910. Miskolc 1911. IV. kötet 67. Illusztrációnk is innen van.

106. Uo. IV. köt. 398.

107. Uo. V. köt. 237.

108. Uo. V. köt. 287.

109. G. Pollak: Michael Heilprin and his sons. New York 1912.

110. A magyar szabadságharc egy elfelejtett költőjéről. Az Újság 1913. 185. sz.

111. Rédey T.: Vasárnap Újság 1918. dec. 29. 52. sz. 715.

nak IV. kötetéből vette át a költeményt.¹¹² Végre bekerült Heilprin Mihály a magyar irodalom reprezentatív történetébe is a magyar zsidó írók, tudósok (Bloch-Ballagi Mór, Dux Adolf, Helfi Ignác, Hugó Károly, Löw Lipót, Szegfi Mór és Zerffi Gusztáv) társaságában.¹¹³ Ugyanez évben megjelenik az egész Heilprin-család Újvári Péter lexikonában, részben pontos, részben pontatlan adatokkal,¹¹⁴ majd tíz évvel később Kempelen Béla lexikonában is.¹¹⁵ Közben világhossá válik, hogy időrendben Heilprin Mihály az első magyar zsidó költő, névvel ismert személyiség. A Túróczi-Trostler József és Zsoldos Jenő szerkesztette *Az első magyar-zsidó írónemzedék* című kiadvány közli Heilprin Zsidó kördalát (1846)¹¹⁶ és *Mit csinálnak Izraelben* (1847) című versét. Ebben az időben jelenhetett meg Csergő Hugó *Száz év magyar zsidó költői*, amelyben nemcsak a Zsidó kördal, de az általánosabb érvényű és jelentőségű szabadságharcos „Kaszához, ki magyar” is megvan.¹¹⁷ Mindkét kiadványból az derül ki, hogy Heilprin Mihály az első névvel ismert magyar zsidó költő.

Jeleznünk kell egy olyan kiadványt is, amely ha jól érzem, a magyar zsidóság aggályait fejezhette ki a faszizmus térhódítása, Ausztria német megszállása következtében várható tragikus eseményekre. Dr. Vida Márton szerkesztésében *Ítéljetek!* címmel jelenik meg egy kötet, amely néhány kiragadott lapot tartalmaz a magyar zsidó életközösség könyvéből. Itt szerepel Heilprin Mihály Nemzeti órdalának több versszaka.¹¹⁸

A történelem nagy vihara után sem merül egészen feledésbe a Nemzeti órdal és a Kaszához, ki magyar című versek írójának neve. A Magyar Mickiewicz Társaság főtítkárá, néhai kedves barátom Borsodi-Bevilaqua Béla hagyományokat keresve a társaság számára, jóindulatú fantáziával Heilprin „ausztriai honosnak tekinti, aki 1823-ban Krakko zsidó külvárosában, Kazimierzben (!?) született”¹¹⁹ . . . , ne folytassam tovább, a két világháború közti időszakban bizony sok dilettantizmus lopódzott be a magyar-lengyel kapcsolatokról cikkezők soraiba . . .

Szabadságharcunk 100. évfordulója alkalmából újból előkerül Heilprin alakja. A Zsoldos Jenő által szerkesztett *1848–1849 a magyar zsidóság életében* című könyvben közli a Nemzeti órdalt,¹²⁰ közli kinevezésének történetét a belügyminisztériumba,¹²¹ a Kaszához, ki magyar című versét a lipcsei *Hangok a múltból* (1851) című antológiából,¹²² és Heilprin publicisztikai jellegű cikkeit.¹²³

112. Jubileumi emlékkönyv a Miskolc-felsővárosi Szent Anna egyházközség százéves fennállása alkalmából. Szerk.: *Rétay K.* Miskolc 1928. 126. uo. a 90. lapon szerepel Tárkányi Béla az Isten, ki Lengyelhonra emlékeztető Tábori éneke, amelyet 1848. aug. 30-án e templomban énekeltek.

113. *Pintér J.*: A magyar irodalom története VI. kötet Bp. 1939. 893–898. oldalakon, *Heilprin M.* a 895. lapon.

114. Magyar Zsidó Lexikon. Bp. 1929. 355.

115. *Kempelen B.*: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok. III. Bp. 1939. 88.

116. Száz év előtt. Az első magyar zsidó írónemzedék. Szerk.: *Túróczi-Trostler J.–Zsoldos J.* Bp. 1940. Kiadja a Pesti Lzr. Hitközség Leánygimnáziumának Báró Eötvös József önképző köre. Bp. 1940. 61–68.

117. Száz év zsidómagyar költői. Kiadja az OMIKE kultúrtaácsa. Felelős kiadó Csergő Hugó. Bp. é.n./1940. 12–14. és 14–16.

118. *Ítéljetek!* Néhány kiragadott lap a magyar zsidó életközösség könyvéből. Bp. 1939. 14.

119. *Borsodi Bevilaqua B.*: Egy lelkes magyar demokrata New Yorkban száz esztendővel ezelőtt. Magyar-lengyel Kurir 1946. nov. 30. 10. sz. 8.

120. 1848–49 a magyar zsidóság életében. Szerk.: *Zsoldos J.* Bp. 1948. 54–55.

121. Uo. 203.

122. Uo. 203–205.

123. Uo. 214.

Megszóal egy miskolci helytörténész is, Sárközi Andor, aki centenáris kiadványában dicséri Heilprin Mihály miskolci könyvkereskedő lelkesítő erejű Nemzeti őrdalát, amelyet teljes terjedelemben leközl.¹²⁴

Kapitális hibát követett el a Dolgozók Kultúrszövetsége kiadásában megjelent *1848 a költészetben* (A szabadságharc 100 év verseiben) antológia népes szerkesztőbizottsága. Könyvükbe a következő bakit olvashatjuk: Horváth Mihály (1809–1878): Kaszához, ki magyar. A kiváló történésznek tulajdonított verscímelfírás valószínűleg úgy keletkezett, hogy a szerkesztők kezébe a *Hangok a múltból* című lipcsei antológia került, ahol a kaszás vers alatt szerzőként H. M. szerepelt. Nem tudták, ki lehet ez a titokzatos H. M. a kortársak közül, a H. M. rövidítésnek Horváth Mihály látszott a legjobban megfelelni . . .¹²⁵

Spira György, 1848/49. kitűnő magyar ismerője egyik régebbi könyvében, ahol a szabadságharc megszervezéséről, majd a költőkatonáról ír, két, bennünket közelebbről érdeklő példát idéz a „kaszásháborúval” kapcsolatosan: Arany Jánost és Heilprin Mihályt. Arany János *Mit csinálunk?* című versét azért is idéznünk kell, mert a Tompa-féle idézetek mellett elmaradt. „A rendet a réten / Már levágtuk régen: / Megmártjuk kaszánkat / Ellenség véreben. // Szép piros harmatban / Fürösztjük kaszánkat: / Övig-övig vérben / Védjük jó hazánkat”. Spira így folytatja: „Egy másik költő a lengyel példát állítja a nép elé. „Nem puska, kard sem kell, / Ha éles kasza van; / Hatalmas fegyver ez / A nép csatáiban. / Így harcolának, így / A bátor lengyelek. / S kaszáik százszor is / Ágyúkon győztenek! / Ha meg nem menti senki más, / Megmenti hazáját a kaszás!” / H. M.: Kaszához, ki magyar/.”¹²⁶

Ha a magyar irodalom története nem is tartja már számon Heilprin Mihályt, legalábbis mint érdekes irodalmi jelenséget, az amerikai magyar irodalom történése Leslie Konnyu (Könyű László), a Kossuth emigráció írói közt Kerényi Frigyes, Xantus János után emlegeti Heilprin Mihályt is, főként G. Pollak könyve nyomán. Magatartására Pollak könyvéből idézi a búcsúvers szép szavait Heilprin szájából: „Árpád népe nem halt meg, a magyar élni fog még.”

Heilprin Mihályról régi lexikonaink, a Pallas és a Révai még meg-megemlékeztek, a Magyar Életrajzi Lexikon három kötete már nem. Szerény soraink őrizték meg az emléket annak a tudós embernek, aki Piotrkówból jött Magyarországra, Miskolcra, aki magyar költővé tudott válni, aki szűkebb pátriájában kultúrát igyekezett terjeszteni, aki tudása, intelligenciája, nagy nyelvtelhetsége révén Amerikában is megtalálta a helyét, és ott sem felejtkezett meg arról, hogy honnan jött és ha nálunk csak átmenetileg tartózkodott is, harmadik és végső hazájában sem feledkezett meg az elsőről, és a másodikról, ahol fejlődése kiteljesedett, ahol a napi eseményeknek majdnem hogy a középpontjába került, aki hittestvéreinek is példát mutatott a befogadó országgal szembeni lojális magatartásra, akit tehetsége olyan teljesítmények létrehozására tett képessé, amelyek előtt ma is elismeréssel és tisztelettel hajtjuk meg fejünket. Életének második nagyobb felében is meg tudott maradni magyarnak, zsidónak és lengyelnek is.

Élete egy szerény, eléggé elfelejtett fejezete a magyar–lengyel művelődési kapcsolatoknak. Irodalmi és publicisztikai, valamint társadalmi tevékenysége rászolgált arra, hogy legalább egy félmondat erejéig megemlítsék a magyar romantika irodalmának történetében, egy nagyobb kultúrtörténeti összefoglalásban vagy legalább a magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi kapcsolatait feldolgozó monográfiában, vagy legalább új, terjedelmesebb magyar életrajzi lexikonban . . .

124. Sárközi A.: A nemzetőrség készen áll! . . . Miskolc 1948. 16–17.

125. 1848 a költészetben. A szabadságharc 100 év verseiben. Bp. 1948.

126. Leslie Konnyu. A history of American Hungarian literature. Cooperative of American Hungarian Writers 1962. 15–16.

MIHÁLY HEILPRIN, EIN VERGESSENER DICHTER DER UNGARISCHEN REVOLUTION UND DES UNGARISCHEN FREIHEITSKAMPFES

(Auszug)

Der Lebenslauf Mihály Heilprins ist in einem weiten Bogen gespannt. Er wurde im damals russisch-polnischen Piotrków geboren und gelangte im Alter von zwanzig Jahren nach Ungarn, von hier aus nach etwas mehr als zehn Jahren dann nach Nordamerika. Das ist auch darum ein inhaltsreicher Lebenslauf, weil Heilprin innerhalb von 4–5 Jahren nicht nur ausgezeichnet ungarisch gelernt hat, sondern sich auch, aus einer jüdischen Intelligenzlerfamilie stammend, innerhalb von kurzer Zeit in das ungarische geistige Leben einschalten konnte. In Amerika hat er, als ständiger Mitarbeiter mehrerer Lexika und der Zeitschrift „Nation“ arbeitend, weder seine Heimat, noch seine zweite Heimat, Ungarn, vergessen.

Mihály Heilprin wurde am 23. Februar 1823 in Piotrków als Sproß einer alten jüdischen Wissenschaftlerfamilie geboren (über diese Familie wird in der *The Jewish Encyclopedia* im VI. Band auf mehreren Seiten geschrieben). Zur Jahreswende 1842–1843 läßt er sich mit seinen Eltern, Geschwistern und seiner Frau in Miskolc nieder. Nach vierjährigem Aufenthalt in Miskolc bringt Heilprin seinen Schmerz über das Scheitern des Galizischen Aufstandes von 1846 in Versen und zu gleicher Zeit die Freude der ungarischen Juden über die Streichung des seine Glaubensgenossen verletzenden Toleranzediktes durch den König in seinem Gedicht „*Jüdisches Rondo*“ in ungarischer Sprache zum Ausdruck. Im *Rondo* nennt er Ungarn schon „seine Heimat“, seine „gute Mutter“. Im Sinne der Intelligenzler-Traditionen seiner Familie schaltet er sich auf dem Gebiet der geistigen Arbeit in das Leben der Stadt ein: Er eröffnet eine Buchhandlung. Er ist gern gesehener Gast im sich für die Reformen begeisternden adligen Kassino der Stadt, in seiner Buchhandlung war auch der hervorragendste Dichter dieser Zeit, Sándor Petöfi. Als Erwiderung auf dessen „*Nationallied*“ (15.3. 1848) veröffentlicht Heilprin auf einem Flugblatt sein „*Lied der nationalen Wacht*“, das vertont auch weite Verbreitung findet. Seine während der Zeit der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–1849 geschriebenen Gedichte veröffentlicht er am 21. Mai 1849 unter dem Titel „*Lieder der Republik*“ in Buchform. In dem Bändchen veröffentlicht er Gedichte revolutionärer Stimmung aus der europäischen Literatur, vor allen Dingen von Georg Herwegh, aber auch insgesamt zehn eigene Gedichte. Das vielleicht bekannteste, am längsten weiterlebende Gedich von ihm, „Zur Sense, wer Ungar ist“, erinnert an die *Varsovienne* von Delavigne. In Heilprins eigenen Gedichten sind die Ideen und künstlerischen Einflüsse der großen ungarischen Dichter dieser Zeit, Vörösmarty und Petöfi, stark zu spüren. Die Ehrlichkeit seiner Gefühle kann ihm jedoch nicht abgesprochen werden.

Im Frühjahr bekommt er eine Stelle als Referendar im Innenministerium. Er war einer der ersten Staatsbeamten Ungarns jüdischer Abstammung. Er hält auch in den kritischen Phasen des Freiheitskampfes aus und ermuntert mit seinen Gedichten und Artikeln zum weiterem Kampf. Nach der Niederlage flüchtet er nach Paris und kehrt dann Ende 1850 nach Miskolc zurück. In den schweren Jahren der Unterdrückung beginnt er ein gewagtes Unternehmen: Er erweitert seine Buchhandlung durch einen Verlag und dadurch gerät er mit den hervorragenden literarischen Persönlichkeiten dieser Zeit in Verbindung. In seiner Unternehmung „Schöngeistliche Bibliothek“ veröffentlicht er die Werke von 4 Dichtern und Schriftstellern. Er gibt die Gedichte von Mihály Tompa und je einen Roman von E. Sue, Scribe und Wettenbergh heraus. Da er aber nicht auf seine Kosten kommt, gestaltet er seine Buchhandlung zur Leihbibliothek um

und weil er seiner Familie in den Jahren der Habsburg-Willkür auch damit keine Existenz sichern kann, wandert er nach Nord-Amerika aus.

Dort findet er sich schon als freier Mensch, in einem Land demokratischer Ordnung. Betreffs seines dortigen Lebens können wir uns auf das Buch seines Schwiegersohnes Gustav Pollak „*Michael Heilprin and his sons*“ (New York, 1912) stützen. Er kommt mit der Redaktion von „New American Cyclopedia“ und mit dem beliebten Wochenblatt für Politik, Literatur, Wissenschaft und Kunst „Nation“ in Verbindung. Im Lexikon schreibt er ungarische und polnische Prosaartikel, in „Nation“ beschäftigt er sich aber mit der Geschichte Ungarns und Polens, mit der neueren, das heißt, zeitgenössischen Situation. 1857 übersetzt er für „Graham's Magazin“ Petőfi-Gedichte (Ein Gedanke bedrückt mich . . . : My care und Meine Lieder: My songs). Das Treffen der ungarischen Patrioten des Jahres 1860 begrüßt er mit einem begeisterten englischsprachigen Gedicht, „Ungarn wird wieder leben“ lautet eine Zeile des Gedichtes. Als Mitglied der dortigen Magyar Egylet (Ungarischen Vereinigung) sendet er Briefe mit Berichten über das Leben der dortigen Ungarn an die Budapester Zeitung Vasárnapi Újság (Sonntags-Zeitung). Die letzten Jahre seines Lebens widmet er sich der Unterstützung seiner aus dem zaristischen Rußland geflüchteten Glaubensgefährten und er schreibt ein Buch über die Analyse der alten jüdischen Dichtung. Am 10. Mai 1878 verstirbt er in Sumith (New Jersey).

Der Erforscher der ungarisch-polnischen literarischen und kulturellen Verbindungen empfand es als seine Pflicht, an die Arbeit und an das Leben Mihály Heilprins zu erinnern, dessen Treue auch heute noch als Beispiel für das schaffende Leben, für die gemeinsame Arbeit dasteht.

István Csapláros